

Prednosti okomite dvojezičnosti

Vidović, Paula

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Education and Rehabilitation Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:158:075714>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-17**

Repository / Repozitorij:

[Faculty of Education and Rehabilitation Sciences - Digital Repository](#)

Sveučilište u Zagrebu

Edukacijsko - rehabilitacijski fakultet

Diplomski rad

Prednosti okomite dvojezičnosti

Paula Vidović

Zagreb, rujan, 2023. godine

Sveučilište u Zagrebu

Edukacijsko - rehabilitacijski fakultet

Diplomski rad

Prednosti okomite dvojezičnosti

Paula Vidović

izv. prof. dr. sc. Gordana Hržica

Zagreb, rujan, 2023. godine

Izjava o autorstvu rada

Potvrđujem da sam osobno napisala rad *Prednosti okomite dvojezičnosti* i da sam njegova autorica.

Svi dijelovi rada, nalazi ili ideje koje su u radu citirane ili se temelje na drugim izvorima jasno su označeni kao takvi te su adekvatno navedeni u popisu literature.

Ime i prezime: Paula Vidović

Mjesto i datum: Zagreb, rujan, 2023. godine

Prednosti okomite dvojezičnosti

Paula Vidović

Izv. prof. dr. sc. Gordana Hržica

Edukacijsko - rehabilitacijski fakultet, Odsjek za logopediju

Sažetak:

Definicija dvojezičnosti nije jedinstvena, a vremenom se razgranala zbog čega danas postoji i termin *okomita dvojezičnost*. Okomita dvojezičnost vrsta je dvojezičnosti kod koje govornik vlada dvama idiomima nekog jezika, najčešće svojim mjesnim i standardnim idiomom.

S obzirom na to da se vodoravna dvojezičnost već dulji period promatra u pozitivnom svjetlu, ovaj pregledni diplomski rad usmjeren je na pitanje mogu li se i u okvirima okomite dvojezičnosti pokazati određene prednosti kao što je to slučaj kod vodoravne dvojezičnosti. Cilj je ovog preglednog rada osvrnuti se na složenost pojma okomite dvojezičnosti te sumirati njezine glavne značajke iz dostupne literature koja se bavi ulogom okomite dvojezičnosti u nekim od aspekata čovjekovog komunikacijskog ili jezično-govornog funkcioniranja s naglaskom na izvršne funkcije, rječnički razvoj i pragmatiku koje ujedno predstavljaju i tri glavne domene ovoga rada.

U radu su predstavljena dosadašnja istraživanja temeljena na sličnosti s vodoravnom dvojezičnošću te provedena na ispitanicima koji su govornici u jezičnim situacijama diglosije, dvodijalektalnosti i izloženosti dvama naglascima. Navedeni su koncepti bliski, ali razlike među njima postoje, stoga i nazivlje koje autori rabe u svojim istraživanjima nije jedinstveno niti sustavno.

S obzirom na to da neka od prikazanih istraživanja govore u prilog prednosti okomito dvojezičnih ispitanika, a neka o izostanku prednosti koja bi proizašla iz njihove okomite dvojezičnosti u okviru iste domene, ali i među svim trima domenama, ne može se reći da je odgovor na pitanje prednosti okomite dvojezičnosti jednoznačan. Rezultati istraživanja u nekim su slučajevima oprječni te je u tumačenju važno u obzir uzeti njihovu metodologiju.

Što se tiče izvršnih funkcija, najviše je istraživanja o izvršnoj kontroli, a oni daju oprječne rezultate. U domeni pragmatike, najviše se ispituje razumijevanje pragmatike i ironije, pri čemu je pokazan izostanak prednosti okomito dvojezičnih ispitanika. Što se tiče rječnika, istraživanja o veličini rječnika imaju oprječne rezultate, dok se pri prepoznavanju poznatih riječi kod okomito dvojezičnih ispitanika pokazuje izostanak prednosti, a prednost u učenju novih riječi.

Rad završava diskusijom koja služi kao komentar na korisna, do sada nepoznata zapažanja ili smjernice za buduća potencijalna istraživanja, kliničku praksu i obrazovne svrhe, a koja proizlaze iz prikazanih istraživanja.

Ključne riječi: *okomita dvojezičnost, prednosti okomite dvojezičnosti, dvodijalektalnost*

Advantages of vertical bilingualism

Paula Vidović

Assoc. Prof. Gordana Hržica, PhD

Faculty of Education and Rehabilitation Sciences, Department of Speech and Language Pathology

Abstract:

The definition of bilingualism is not unique and has expanded over time, which is why today there is a term *vertical bilingualism*. Vertical bilingualism is a type of bilingualism in which the speaker uses two idioms of a same language, most often it's local and standard idiom.

Given that horizontal bilingualism has been viewed in a positive way for a long time, this review article focuses on the question whether certain advantages can be shown within the framework of vertical bilingualism as well. The aim of this review article is to reflect on the complexity of the vertical bilingualism concept and to summarize its main features found in available literature. The literature that was used talks about a role of vertical bilingualism in some of the aspects of human communication or language-speech functioning with an emphasis on executive functions, pragmatics and vocabulary. Those three also represent three main domains of this paper.

The paper presents previous research based on similarities with horizontal bilingualism conducted with participants who are speakers in linguistic situations of diglossia, bidialectalism and two accent exposure. The concepts mentioned here are similar, but still there are differences between them, therefore the terminology used by authors in their research varies.

Since some of the research presented here speaks in the vertical bilingualism favor and some of them in absence of it, it cannot be said that the answer to the question of its advantage is simple.

Some of the results shown in the research are contradictory so it is important to take their methodology into account when interpreting.

Most of the research about executive functions is on executive control, and they provide conflicting results. In the domain of pragmatics, the most examined of all is understanding of pragmatics and irony, where the absence of vertical bilingualism advantage was shown. As for the vocabulary, research of vocabulary size gives conflicting results as well as shows advantage in recognizing familiar words and absence of it in learning new words.

The paper ends in a discussion that comments on useful observations not known by now or guidelines for future research, clinical practice and education that resulted from the presented research.

Key words: *vertical bilingualism, advantages of vertical bilingualism, bidialectalism*

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Metodologija rada	3
2.1. Cilj rada.....	3
2.2. Sustav pretrage radova	3
2.3. Odabir radova	5
3. Uloga okomite dvojezičnosti u nekim od aspekata komunikacijskog i jezično-govornog funkcioniranja	7
3.1. IZVRŠNE FUNKCIJE	7
3.1.1. Dvojezičnost i kognicija	7
3.1.2. Kognicija i izvršne funkcije.....	8
3.1.3. Usporedba okomite i vodoravne dvojezičnosti u okvirima izvršnih funkcija.....	8
3.1.3.1. Izostanak prednosti proizašlih iz okomite dvojezičnosti ispitanika	11
3.1.3.2. Prednosti proizašle iz okomite dvojezičnosti ispitanika	15
3.2. PRAGMATIKA	21
3.2.1. O pragmatici	21
3.2.2. Usporedba okomite i vodoravne dvojezičnosti u okvirima pragmatike	22
3.2.2.1. Izostanak prednosti proizašlih iz okomite dvojezičnosti ispitanika	23
3.2.2.2. Prednosti proizašle iz okomite dvojezičnosti ispitanika	26
3.3. RJEČNIK	28
3.3.1. O rječniku	28
3.3.2. Usporedba okomite i vodoravne dvojezičnosti u okvirima rječnika	28
3.3.2.1. Izostanak prednosti proizašlih iz okomite dvojezičnosti ispitanika	30
3.3.2.2. Prednosti proizašle iz okomite dvojezičnosti ispitanika	35
4. Diskusija	39
5. Zaključak	43
6. Literatura	45

1. Uvod

Najjednostavnije se može reći kako je jezik sustav koji se sastoji od niza simbola s određenim značenjem i niza pravila prema kojima se ti simboli povezuju (Hržica i Peretić, 2015). Jezik je zapravo zbroj jezičnih znanja i iskustava jezične zajednice i o njoj ovisi (Hržica i Peretić, 2015). S obzirom na njegovu ovisnost o jezičnoj zajednici, jezik je podložan promjenama u tijeku vremena (*jezik*, Hrvatska enciklopedija, 2023).

S obzirom na promjenjivost jezika kao koncepta uslijed globalnih promjena i posljedično promjena jezične zajednice, posljedica promjenjivosti vidljiva je i u definiranju dvojezičnosti. Tako se pojam dvojezičnost različito definira i ima različita značenja ovisno o kontekstu u kojem se koristi (Grosjean i Li, 2013). Jedna od definicija dvojezičnost opisuje kao uporabu dvaju jezika (ili dijalekata) u svakodnevnom životu govornika (Grosjean i Li, 2013). Služenje dvama različitim jezicima, kao što je to npr. služenje hrvatskim i engleskim, smatra se prototipnom dvojezičnošću i još se naziva i *vodoravna (horizontalna) dvojezičnost* (Gudelj, 2017). Definicija dvojezičnosti razgranala se dodatno uvođenjem pojma *okomite dvojezičnosti* (Županović Filipin, 2015). *Okomita dvojezičnost* ili drugim nazivom – *vertikalni bilingvizam*, predstavlja svojstvo govornika da vlada barem dvama idiomima nekog jezika, odnosno mjesnim i standardnim idiomom tog jezika (Pavličević Franić, 2000; prema Gudelj, 2017). Pritom, važno je znati da idiom ili jezični varijetet predstavlja podsustav unutar jednog jezika kojima se služi određena skupina govornika (Mićanović, 2006; prema Hržica i Peretić, 2015). Okomita dvojezičnost vjerojatno je i češća od vodoravne, prototipne dvojezičnosti zato što se pojavljuje u svim jezičnim zajednicama, a upravo je to čini zamršenijom pojavom za otkrivanje i proučavanje (Gudelj, 2017).

Okomita dvojezičnost nije tako rijetka pojava, i premda je još uvijek više istraživanja na temu prototipne, vodoravne dvojezičnosti, povećava se i broj istraživanja koja se bave okomitom dvojezičnošću. Situacija okomite dvojezičnosti prepoznata je i u hrvatskom jeziku, odnosno čak i kada je dijete formalno jednojezično te su njegovi roditelji oboje govornici hrvatskog jezika (Županović Filipin, 2015).

Pogled na dvojezičnost uvelike se promijenio u odnosu na nekada prije te se danas na dvojezičnost gleda u pozitivnom svjetlu (Hržica, Padovan i Kovačević, 2011). Istraživanja danas tako slijede trend ispitivanja prednosti proizašlih iz (vodoravne) dvojezičnosti ispitanika. Na sličan način, stoga, proizlazi pitanje i potencijalnih prednosti proizašlih iz okomite dvojezičnosti govornika.

Ovaj pregledni rad bavi se upravo time. Točnije, u ovome se radu istražuje postoje li određene prednosti koje bi proizašle upravo iz okomite dvojezičnosti ispitanika s naglaskom na izvršne funkcije, pragmatiku i rječnik. Pregledom postojeće literature, otkriva se kako bi se postojeći radovi koji se bave tematikom okomite dvojezičnosti mogli svrstati u tri glavne domene – izvršne funkcije, pragmatika i rječnik, stoga postaju i glavnim domenama ovog preglednog rada, predstavljajući tako čovjekovo komunikacijsko ili jezično-govorno funkcioniranje.

U trima spomenutim domenama, nazivlje u prikazanim istraživanjima nije sustavno jednako upotrebljavano i u konačnici, niti nije jedinstveno. Točnije, za prethodno opisani fenomen – jezični *idiom*, različiti autori u svojim radovima, a koji će sljedeće biti prikazani, upotrebljavaju različite termine poput: dijalekt, jezični varijetet ili naglasak te tomu popratne termine kao što su: dvodijalektalni govornici, govornici koji se služe s više varijeteta, govornici izloženi više naglasaka i sl. Premda se radi o bliskim konceptima, među njima postoje sustavne razlike stoga ih je potrebno takvima i navesti. Ipak, radi lakšeg slijeđenja teksta, u nastavku ovog diplomskog rada bit će opisana specifična jezična situacija promatrana u određenom istraživanju, no naposljetku će se težiti o tim jezičnim situacijama govoriti upotrebom sljedećih objedinjujućih termina: *okomita dvojezičnost*, *okomito dvojezični govornici* te *prednosti okomite dvojezičnosti*, a iznimno *dvodijalektalnost* i *dvodijalektalni govornici*.

Odgovor na pitanje prednosti koje bi proizašle iz okomite dvojezičnosti govornika nije jednoznačan i konačan. Stoga, kroz navedene tri domene u radu se prikazuju dostupna istraživanja koja ispituju, ali ne uspijevaju pokazati prednosti proizašle iz okomite dvojezičnosti ili istraživanja koja ispituju i dokazuju prednosti okomite dvojezičnosti, s naglaskom na potonje, a dodatno, teži se i usporedbi okomite dvojezičnosti s vodoravnom u kontekstu triju navedenih domena.

Naposljetku, rad završava diskusijom koja služi kao komentar na korisna, do sada nepoznata zapažanja ili smjernice za buduća potencijalna istraživanja, kliničku praksu i obrazovne svrhe, a koja proizlaze iz prikazanih istraživanja.

2. Metodologija rada

2.1. Cilj rada

Cilj je ovog preglednog rada sumirati glavne značajke okomite dvojezičnosti, kao i osvrnuti se na složenost tog pojma uz pomoć dostupne literature koja se bavi ulogom okomite dvojezičnosti u nekim od aspekata komunikacijskog ili jezično-govornog funkcioniranja, s naglaskom na izvršne funkcije, pragmatiku i rječnik. Usporedbom okomite dvojezičnosti s vodoravnom kroz tri navedene domene, otvara se i glavno problemsko pitanje ovoga rada na koje će se pokušati dati odgovor. Pitanje je sljedeće: *Mogu li se u okviru okomite dvojezičnosti pronaći određene prednosti kao što je to slučaj kod vodoravne dvojezičnosti, s naglaskom na izvršne funkcije, pragmatiku i rječnik?*

2.2. Sustav pretrage radova

U svrhu pronalaska odgovora, pristupljeno je domaćoj i stranoj literaturi u internetskim bazama znanstvenih i stručnih časopisa.

Za potrebe pisanja ovog rada te njegovo strukturiranje u samim početcima, rabljene su sljedeće ključne riječi:

- dvojezičnost, okomita dvojezičnost, prednosti dvojezičnosti, prednosti okomite dvojezičnosti, bilingual advantage, bilingualism, vertical bilingualism, bidialectalism, bidialectism, dialects, advantages of bidialectalism, speaking multiple dialects, speaking multiple dialects and advantages i dr.

Opisanim postupkom proizašle su, odnosno formirane su tri glavne domene kroz koje je predstavljeno čovjekovo komunikacijsko ili jezično-govorno funkcioniranje u okvirima okomite dvojezičnosti - izvršne funkcije, pragmatika i rječnik.

U pretrazi, pažnja je bila usmjerena na pronalazak istraživanja koja se bave temom prednosti okomite dvojezičnosti. Glavni kriterij u selekciji ponuđenih radova bio je pronaći istraživanja koja ispituju, ali ne uspijevaju pokazati prednosti okomite dvojezičnosti ili istraživanja koja ispituju i dokazuju prednosti okomite dvojezičnosti, s naglaskom na potonje.

Kao sljedeći korak, za detaljniju pretragu literature u okvirima triju glavnih domena - izvršnih funkcija, pragmatike i ovladavanje jezikom, dakle, u trima sržnim potpoglavljima (3.1, 3.2, 3.3) rabljene su sljedeće ključne riječi:

a) 3.1. IZVRŠNE FUNKCIJE

- izvršne funkcije, kognicija, kognicija i izvršne funkcije, cognition and executive functions, bidialectalism cognition, executive functions, executive functions and bidialectalism, executive functions and bidialectism advantages, advantages in executive function and bidialectism, vertical bilingualism and executive functions

b) 3.2. PRAGMATIKA

- bidialectism and pragmatics, pragmatics and dialect, pragmatics in second dialect learning, pragmatics diglossia, pragmatics in bidialectal children, speaking multiple languages pragmatics, bidialectal advantages in pragmatics, pragmatics diglossia advantages

c) 3.3. RJEČNIK

- language skills bidialectal children, language skills bidialectism, multi dialectal children language, language acquisition bidialectal children, language acquisition bidialectism, language comprehension bidialectal children, language comprehension bidialectism, language production bidialectal children, language production bidialectism

Navedene ključne riječi pretraživane su u sljedećim znanstvenim bazama i časopisima (časopisu):

- a) Google Scholar
- b) Research Gate
- c) Semantic Scholar
- d) ScienceDirect
- e) PubMed
- f) Frontiers in Psychology
- g) Hrčak
- h) Dabar
- i) Crosbi

j) Tyler&Francis Online

Broj radova korišten u trima sržnim podpoglavljima u svrhu pronalaska prednosti proizašlih iz okomite dvojezičnosti ispitanika ili pak izostanak prednosti:

a) 3.1. IZVRŠNE FUNKCIJE (10)

b) 3.2. PRAGMATIKA (4)

c) 3.3. RJEČNIK (5)

*neki od radova upotrijebljeni su u više domena i/ili istodobno u prilog prednosti i izostanku prednosti

2.3. Odabir radova

Kako navodi Gudelj (2017), djeca se sa standardnim idiomom svoga jezika susreću još u predškolskom periodu, međutim polazak u školu predstavlja početak sustavnog učenja standardnog jezika. Iako se osnovna definicija okomite dvojezičnosti odnosi na služenje dvama idiomima nekog jezika, odnosno mjesnim i standardnim idiomom jednog jezika, u ovome radu, osim kombinacije *standardnog jezika i nekog jezičnog varijeteta (u ovom slučaju dijalekta)*, pod pojmom okomita dvojezičnost obuhvaćene su sljedeće (jezične) situacije, štoviše, u ovome je radu na njih stavljen naglasak:

- *dvodijalektalnost* (engl. *bidialectalism/bidialectism*) – kao izloženost dvama dijalektima tijekom nekog perioda života, najčešće ranog dječjeg jezičnog usvajanja;
- *diglosija* kao uporaba dvaju jezičnih varijeteta unutar neke jezične zajednice za različite potrebe (ugrubo: za službenu i svakodnevnu komunikaciju, pojam koji će u nastavku rada biti detaljnije objašnjen) (Struna, Hrvatsko strukovno nazivlje, 2023); te
- *izloženost više (dva) naglasaka* (engl. *accent variability*) tijekom ranog dječjeg jezičnog usvajanja, a riječ je o međusobno razumljivim jezičnim varijetetima među kojima ipak postoje sustavne razlike.

Radovi su obuhvaćeni prema sljedećim kriterijima te se mogu svrstati u sljedeće kategorije:

Kriterij	kategorija	broj radova
Obilježja rada		
Dostupnost i relevantnost rada *broj <i>isključenih</i> radova odnosi se na radove koji su služili za upoznavanje s temom i bolje razumijevanje istraživanja te njihovih implikacija, a ipak ne spadaju u „sržne“ radove u trima sržnim poglavljima	Isključen (nedostupan) Isključen (irelevantan)	3 22
Vrsta članka *neki od radova upotrijebljeni su u više domena i/ili istodobno u prilog i prednosti i izostanku prednosti (ovisno o sadržaju radova), stoga se razlikuje <i>sveukupan broj</i> upotrijebljenih radova od <i>broja radova upotrijebljenih po domenama</i>	Pregledni rad Empirijske studije Studija slučaja Meta-analiza Diplomski rad Znanstveni istraživački rad ZAKLJUČAK: Svi prikazani radovi su znanstveni istraživački radovi (16)	/ / / / / 16
Obilježja ispitanika		
broj radova		
IF P R		
Dob ispitanika *U polju <i>broj radova</i> : -prvi stupac predstavlja broj radova koji se tiču izvršnih funkcija (IF) -drugi stupac tiče se pragmatike (P) -treći stupac tiče se rječnika (R)	Mlađa dječja (0-3 god.) Starija dječja (3-18 god.) Mladi odrasli Stariji odrasli (60+) Sveukupno radova u toj domeni:	1 0 3 3 2 2 5 2 0 1 0 0 10 4 5
„Pozitivan <i>okomito dvojezični</i> status“ ispitivane populacije *jednako vrijedi gore opisani postupak	Diglosija Dvodijalektalnost Izloženost više naglasaka EFL kontekst	4 4 2 5 / / 1 / 3 / / /

3. Uloga okomite dvojezičnosti u nekim od aspekata komunikacijskog i jezično-govornog funkcioniranja

3.1. IZVRŠNE FUNKCIJE

3.1.1. Dvojezičnost i kognicija

Pojam *kognicija* može se definirati na različite načine (Bayne i sur., 2019). Kao jedna od jednostavnijih definicija, može se izdvojiti sljedeća: „Kognicijom se smatraju svi oblici znanja i svijesti kao što su: opažanje, shvaćanje, upamćivanje, rasuđivanje, prosuđivanje, zamišljanje i rješavanje problema. (...)“ (*cognition*, APA, 2023). Ugrubo bi se moglo reći kako se proučavanjem kognicije bavi kognitivna psihologija. Točnije, većina se kognitivnih psihologa slaže da se kognitivna psihologija bavi glavnim unutarnjim psihološkim procesima kojima čovjek pridaje smisao okruženju u kojem se nalazi i koji su u podlozi donošenja odluka (Eysenck, 2001). Prema potonjoj definiciji, ti psihološki procesi su sljedeći: pažnja, percepcija, učenje, pamćenje, rješavanje problema, rasuđivanje, razmišljanje i jezik (Eysenck, 2001). Mnogi se istraživači bave interakcijom kognicije i jezika (npr. Perlovsky, 2009); Perlovsky i Sakai, 2014). Razvojem kognitivne psihologije u 21. stoljeću, kao rezultat, javilo se i zanimanje za proučavanje dvojezičnosti i kognicije. Tako su provedena istraživanja koja obuhvaćaju kognitivno funkcioniranje i rješavanje zadataka u dvojezičnih osoba, sveobuhvatne preglede razvoja mozga u dvojezičnih osoba te neuralne osnove jezičnih sposobnosti po kojima se dvojezični govornici razlikuju od jednojezičnih (Ivanović, 2020). Odnos dvojezičnosti i kognicije predmet je opsežnih istraživanja sada već dulje od dva desetljeća (Alrwaita, Houston-Price i Pliatsikas, 2022). U odnosu na prva istraživanja dvojezičnosti, fokus interesa znanosti danas je pomaknut s pitanja *utječe li dvojezičnost pozitivno ili negativno na razvoj inteligencije* na pitanje *utječe li dvojezičnost na kognitivni razvoj djeteta* (Vilke, 1991). Za više o prvim istraživanjima dvojezičnosti vidjeti u (Pear i Lambert, 1962). S jedne strane, zastupa se ideja dvojezične prednosti u kogniciji potaknuta cjeloživotnom upotrebom višestrukih jezika te postaje temom o kojoj se sve više raspravlja (Poarch i Krott, 2019). Međutim, rezultati provedenih istraživanja koja se bave tematikom dvojezičnosti nisu usuglašeni s obzirom na pitanje prednosti dvojezičnih osoba u odnosu na jednojezične, a koje bi proizašle upravo iz dvojezičnosti ispitanika (Alrwaita i sur., 2022). Dakle, na navedeno pitanje dvojezične prednosti tek još preostaje dati konačan odgovor.

3.1.2. Kognicija i izvršne funkcije

U okvirima kognicije, veliki je broj istraživanja proveden o izvršnim funkcijama. Pojmovi *izvršne funkcije* i *kognicija* usko su povezani, no ne mogu se izjednačiti. Međutim, izvršne funkcije mogu se smatrati kamenom temeljcem kognitivnih operacija više razine (Rose, Feldman i Jankowski, 2012). Prema pregledu literature (Šimleša i Capanec, 2008), različiti autori definiraju pojam izvršnih funkcija na različit način, međutim, svi se oni slažu da izvršne funkcije objedinjuju vještine potrebne za svrhovitu i cilju usmjerenu aktivnost. Izvršne funkcije predstavljaju krovni termin, odnosno konstrukt koji obuhvaća više procesa (Isquith, Crawford, Andrewa Espy i Gioia, 2005). Procesu povezani s izvršnim funkcijama su brojni, ali načelni elementi uključuju predviđanje, odabir cilja, planiranje, iniciranje aktivnosti, samoregulaciju, mentalnu fleksibilnost, raspoređivanje pozornosti i iskorištavanje povratne informacije (Anderson, 2002). Izvršne se funkcije razvijaju tijekom djetinjstva i adolescencije i igraju važnu ulogu u djetetovom kognitivnom funkcioniranju, ponašanju, emocionalnoj kontroli i socijalnoj interakciji (Anderson, 2002). Točnije, izvršne funkcije vrlo su važne zbog toga što je njihova uloga upravljanje ostalim kognitivnim funkcijama (Zadro, Šimleša, Olujčić i Kuvač Kraljević, 2016). Teškoće u procesima izvršnih funkcija tako utječu i na druge funkcije, odnosno dugoročno pamćenje, socijalnu kogniciju i jezik. Prethodno navedeno - dugoročno pamćenje, socijalna kognicija i jezik, tj. jezične sposobnosti, imaju iznimnu ulogu u razvoju pojedinca od novorođenačke dobi kroz razvoj maštovite igre i stjecanja autonomije djeteta pa sve do planiranja karijere i obitelji u odrasloj dobi (Zadro i sur., 2016).

3.1.3. Usporedba okomite i vodoravne dvojezičnosti u okvirima izvršnih funkcija

Tim više što konačan odgovor na pitanje prednosti u kogniciji - koja bi proizašla upravo iz dvojezičnosti ispitanika, ostaje nedefiniran što se tiče vodoravne, prototipne dvojezičnosti zanimljivo je postaviti pitanje o tome kako se onda kognicija, a konkretno *izvršne funkcije* mogu promatrati u odnosu na okomitu dvojezičnost.

Vjerojatno najveći opseg radova koji se bave pitanjem dvojezične prednosti, tiče se izvršnih funkcija. Iako se opsežno raspravljalo o tome utječe li, i na koji način, dvojezičnost na izvršne funkcije, manje se pozornosti pridavalo kognitivnim sposobnostima govornika različitim varijetetima istog jezika, u jezičnim situacijama kao što su dvodijalektalizam i diglosija, odnosno u okvirima okomite dvojezičnosti (Alrwaita i sur., 2022). Samo se nekoliko istraživanja bavi

usporedbom vodoravne i okomite dvojezičnosti u tom pogledu (Oswald, Schättin, C. von Bastian i Souza, 2018).

Autori Ross i Melinger (2017) smatraju ključnim upravo pitanje usporedbe okomite i vodoravne dvojezičnosti, a pitaju se koji su to dokazi koji postoje, a koji bi govorili u prilog tome da se kod dvaju dijalekata u dvodijalektalnih govornika stvara reprezentacija i odvija prebacivanje kodova kao što se to događa kod dvaju jezika u dvojezičnih osoba. Prema Vilke (1991), prebacivanje kodova označava svjesno prelaženje iz koda u kod koje može biti potaknuto različitim motivima kao što su: nepoznavanje određene riječi u nekom od jezika, želja da se razjasni nesporazum, da se naglasi nešto itd. Prebacivanje kodova ili drugim nazivom - preključivanje, nije lako definirati zbog različitog poimanja pojma *jezičnog koda* te ponekad otežanog razlikovanja od sličnih pojmova kao što su: *miješanje kodova/alternacija kodova/izmjena stilova* i dr. Svakako, kao prva točka usporedbe okomite i vodoravne dvojezičnosti, odnosno njihove sličnosti, stoji činjenica da se pod pojmom *kod* mogu podrazumijevati strukturalno različiti jezici, ali i varijeteti istog jezika (Markalaus, 2020).

Još jedna od misli vodilja pri uspoređivanju okomite i vodoravne dvojezičnosti jest njihova sličnost u tome što govornici različitih regionalnih dijalekata također trebaju kontrolirati odabirne procese u dva leksika (*leksik* - ukupnost riječi koje ulaze u sustav nekog jezika ili narječja; Hrvatska enciklopedija, 2023) na način da kontroliraju kada koristiti standardni, a kada regionalni jezični varijetet (Ross i Melinger, 2017). Stoga, okomito dvojezični govornici teoretski dijele slično opterećenje kao i dvojezični govornici koji proizlazi iz raznovrsnosti jezičnog unosa koji primaju iz okoline i sociolingvističkih ograničenja koja „određuju pravila“ o uporabi dijalekta u različitim kontekstima (Ross i Melinger, 2017). S time se slažu i Kirk, Kempe, Scott-Brown, Philipp i Declerck (2018). Naime, tumačenjem rezultata iz dvaju provedenih ispitivanja u svome istraživanju, dolaze do zaključka kako je potrebno usvojiti kontrolne mehanizme da bi se aktivirao proces odabira ne samo za različite jezike, već i za različite varijetete jezika kao što su dijalekti. Autori napominju da njihovi nalazi pružaju međujezične dokaze da se dvodijalektalni govornici u situacijama diglosije oslanjaju na slične mehanizme jezične kontrole kao dvojezične osobe (Kirk i sur., 2018).

Nadalje, radi usporedbe vodoravne i okomite dvojezičnosti u okviru izvršnih funkcija, važno je u obzir uzeti i tipološku bliskost jezika. Naime, jezici su prema nekim svojim bitnim strukturalnim

obilježjima svrstani u jezične tipove (*klasifikacija jezika*, Hrvatska enciklopedija, 2023). „Jačina“ tipološke bliskosti jezika može utjecati na to koliko je kognitivne kontrole potrebno uložiti pri uporabi jezika, odnosno dijalekta (Poarch, Vanhove i Berthele, 2019). Točnije, moguće je da bi dvodijalektalni govornici kao govornici tipološki bliskijeg „jezika“ morali uložiti različitu razinu kognitivne kontrole (u odnosu na dvojezične govornike koji govore dva tipološki različitija jezika) tijekom svoje svakodnevne jezične uporabe, a zbog sveprisutne uporabe obaju dijalekata u njihovoj okolini. Navedeno bi ih razlikovalo od dvojezičnih osoba koje mogu pokazati odvojeniji jezični uzorak s obzirom na potrebu za korištenjem obaju jezika (Poarch i sur., 2019).

Još je jedno objašnjenje važnosti sličnosti među jezicima. Prema Oswald i sur. (2018), dvojezična prednost u izvršnim funkcijama temelji se na pretpostavci da zahtjevi koje postavlja međujezična interferencija (odnosno isprepletanje dvaju jezika) služi kao trening izvršnih funkcija.

Međutim, usporediti vodoravnu i okomitu dvojezičnost nije jednostavno te pitanje njihove usporedbe ne daje jednoznačan odgovor zbog otežanog izjednačavanja ispitanika prema čimbenicima kao što su: dob, socioekonomski status, izloženost jeziku, jezična okolina i dr.

Ipak, iz navedenoga je sveukupno vidljivo kako i okomito- i vodoravno dvojezični govornici prebacuju kodove (Markalaus 2020, ali i npr. Županović Filipin, 2015); prolaze kroz procese odabira (seleksijski proces) iz dvaju leksika (Ross i Melinger, 2017), tj. dijele slično opterećenje koje proizlazi iz raznovrsnosti jezičnog unosa za što su im potrebni slični kontrolni mehanizmi (Kirk i sur., 2018); tipološka bliskost jezika odnosi se na obe skupine (i vodoravno i okomito dvojezičnu) (Poarch i sur., 2019) te može utjecati na to koliko je kognitivne kontrole potrebno uložiti pri uporabi jezika, odnosno dijalekta; za obje skupine zahtjevi koje postavlja isprepletanje jezika predstavlja (različit) trening izvršnih funkcija (Oswald i sur., 2018). Sve navedeno, dakle, ima značaj za izvršne funkcije.

Važno je navesti kako postoje mnogi načini na koje se može provesti usporedba vodoravne i okomite dvojezičnosti. Stoga, opisivanje njihove poveznice kroz pojam izvršnih funkcija doprinosi spoznaji usporedbe s tek nekoliko mogućih točaka. Ipak, odgovoru na pitanje usporedbe spomenutih vrsta dvojezičnosti te prednosti okomite dvojezičnosti moguće se dodatno približiti sagledavanjem dostupnih spoznaja koje pokazuju prednosti okomito dvojezičnih ispitanika ili pak njihov izostanak u provedenim istraživanjima o izvršnim funkcijama, zbog čega će upravo o njima sljedeće biti riječ.

3.1.3.1. Izostanak prednosti proizašlih iz okomite dvojezičnosti ispitanika

S obzirom na to da se na (vodoravnu) dvojezičnost već dulji period gleda u pozitivnom svjetlu, u fokusu znanstvenih istraživanja jest pitanje postojanja prednosti koje bi proizašle i iz okomite dvojezičnosti ispitanika. Ipak, ne uspijevaju sva od njih pokazati tražene prednosti te danas postoji određen broj radova koji svjedoče o izostanku prednosti proizašlih iz okomite dvojezičnosti u okviru izvršnih funkcija.

Perspektiva koju u proučavanju okomite dvojezičnosti zauzimaju Wu, Zhang i Guo (2016) jest pogled na učinak više jezika kod osobe na domene općih kognitivnih funkcija. Točnije, spomenuti autori promatraju na koji način iskustvo kontrole jednog, nekoliko ili svih jezičnih podstustava dvaju jezika utječe na nejezičnu izvedbu. Wu i sur. (2016) kao jezične podsustave navode fonologiju, ortografiju, gramatiku, sintaksu, morfologiju i semantiku te ljudski jezik opisuju kao složeni sustav. Važnost ove perspektive leži u tome što će odgovor dodatno razjasniti interakciju između jezika i kognicije na razini jezičnog podsustava. Slično kao što je opisano u istraživanju u prethodnom poglavlju, autori rabe jedan od najčešćih zadataka za proučavanje izvršnih funkcija – Flankerov zadatak s ispitanicima mladim odraslim osobama. Prema pretpostavci Wu i sur. (2016), smanjen Flankerov učinak u ispitivanju kod dvodijalektalnih govornika ukazivao bi na pojačanu mogućnost zanemarivanja nevažnog podražaja i/ili izdvajanje distraktora (ometajućeg podražaja), što bi bilo u skladu s postignućem kod dvojezičnih osoba, odnosno u skladu sa stajalištem o dvojezičnoj prednosti. Flankerov zadatak, dakle, vrsta je nejezičnog zadatka koji zahtijeva uporabu izvršne kontrole, a podatak koji iz njega proizlazi jest taj da je ispitanicima potrebno više vremena da odgovore na ciljani podražaj ukoliko je „okružen“ ometajućim podražajima koji sugerira drugačiji odgovor. Ovo istraživanje daje prve *event related potential (ERP)* podatke koji su zapravo prikaz moždane aktivnosti snimane kontinuirano s ispitanikove glave, vremenski ograničene samo na neuralne procese koji se ispituju; odnosno predstavljaju dokaze o razlikama u neuralnim procesima koji su u osnovi izvršnih funkcija kod govornika jednog i dva dijalekta (Wu i sur., 2016). Unatoč tome što rezultati ispitivanja pokazuju da izostaje bihevioralni učinak, govornici dvaju dijalekata pokazali su raniji neuralni odgovor na usmjeravanje pažnje, što je zapažanje u skladu s prethodnim istraživanjima koje su uspoređivale dvojezične i jednojezične osobe (Wu i sur., 2016). Ukratko, okomito dvojezični govornici moraju brzo pratiti suptilne promjene u izgovoru kako bi održali glatku i učinkovitu konverzaciju. Ipak, ne moraju planirati rečenice prema dvama skupovima pravila i izmjenjivati ih međusobno, jer su gramatika i sintaksa

dvaju dijalekata vrlo usporedive. Također ne moraju stvarati koncept apstraktnih značenja iz dvaju neovisnih semantičkih prikaza, budući da se leksički entiteti dijele među dijalektima, a mijenja se samo fonološki oblik. Jednostavnije rečeno, riječi se između različitih dijalekata različito izgovaraju zbog čega i različito zvuče, ali imaju jednako značenje jer potječu iz istog koncepta (semantički prikaz im je zajednički). Naposljetku, kada bi iz svega bilo potrebno izdvojiti konkretan odgovor na pitanje prednosti okomite dvojezičnosti, rezultati ovoga istraživanja pokazuju kako nema dokaza za prednost u donošenju odluke između dviju odluka kod dvodijalektalnih ispitanika u usporedbi s jednodijalektalnom skupinom, tj. okomito dvojezičnih ispitanika u usporedbi s jednojezičnima (Wu i sur., 2016).

Istraživanje koje temi ispitivanja (okomite) dvojezične prednosti pristupa iz suprotnog smjera, odnosno čija je polazišna točka starija odrasla dob ispitanika (iznad 60 godina), a ne dječja ili mlađa odrasla dob, jest ono autora Kirka, Fiala, Scott-Browna i Kempe (2014). Smatraju da bi, ukoliko uporaba više dijalekata donosi prednosti u kontroli izvršnih funkcija, kao što je to pokazano kod dvojezičnih osoba, onda između dvodijalektalnih jednojezičnih i dvojezičnih osoba razlike u kontroli izvršnih funkcija mogle biti slabije. Stoga, važno je kontrolirati uporabu dijalekta kod jednojezičnih osoba (Kirk i sur., 2014). Rezultati njihovog istraživanja pokazuju da nema globalne vremenske prednosti u reakciji dvojezičnih i dvodijalektalnih ispitanika u odnosu na jednojezične ispitanike, što sugerira da se skupine u istraživanju općenito ne razlikuju u izvršnoj obradi povezanoj s monitoriranjem prilikom konfliktnih odluka (Kirk i sur., 2014). Sveukupno, za opisano istraživanje (Kirk i sur., 2014) u kojem rezultati nisu pokazali grupne razlike ni u zadatku kojim se ispituje brzina odgovora, odnosno Simonovom učinku, to bi značilo da prednost izvršne kontrole nije povezana s razlikama u kulturnom i etničkom podrijetlu, niti da dijalekt, odnosno okomita dvojezičnost poboljšava izvršnu kontrolu.

Jedan od komentara autora znanstvenih istraživanja na temu okomite dvojezičnosti jest taj da se jezična istraživanja sve više usmjeravaju na višejezični kontekst, ali kako ih većina ipak ne uspijeva uzeti u obzir utjecaj izloženosti više naglasaka na rane sposobnosti procesiranja govora (Buckler, Oczak-Arsic, Siddiqui i Johnson, 2017). Navedeni se autori u istraživanju koje su proveli bave upravo time. U istraživanju ispituju prepoznavanje riječi kod jednojezičnih dvogodišnjaka koji uče engleski te su izloženi kanadskom engleskom ili njemu i još jednoj nematerinskom varijetetu engleskog jezika. Rezultati istraživanja pokazuju kako su djeca izložena više naglasaka,

odnosno okomito dvojezična djeca bila sporija nego njihovi jednodijalektalni vršnjaci, tj. vršnjaci izloženi jednom naglasku u prepoznavanju poznatih riječi govorenih u području na kojem je dominantna kanadska varijanta engleskog jezika. Buckler i sur. (2017) nadalje iznose nekoliko točaka kojima donose usporedbu između vlastitog istraživanja i onih slične tematike. Navode kako je u prethodnim istraživanjima korištena drugačija metodologija, drugačija populacija te je cilj baviti se različitim pitanjima od ovih. Za pronađeno autori daju dvije opcije kao objašnjenje, dok objašnjenje kojem se priklanjaju glasi da su jednodijalektalna djeca brža u prepoznavanju zbog toga što dvije skupine pri tome koriste malo drugačije strategije. Odnosno, moguće je da jednodijalektalna djeca primaju manje varijacija u svom svakodnevnom jezičnom unosu stoga ta pojava ubrzava pretpostavku o tome kako će riječi zvučati (Buckler i sur., 2017). Nadalje navode mogućnost kako, ukoliko rutinska izloženost dijalektima engleskog jezika uzrokuje da djeca preuzmu drugačiju strategiju obrade, vrsta naglaska (dijalekta) ne bi trebala biti važna i dvodijalektalna bi djeca izložena područnim i ne-materinskim varijetetima trebala pokazati sličan uzorak prepoznavanja riječi (Buckler i sur., 2017). Također, iznose kako se čini da opisani efekt usporenog prepoznavanja riječi kod dvodijalektalne djece nestaje prije trećeg rođendana (Buckler i sur., 2017).

Još jedno od istraživanja iz kojeg proizlazi podatak o različitosti strategija koje su povezane s izvršnim funkcijama jest i ono autora Antonioua i Katsosa (2017). Kao jedan od ciljeva, u svome radu navode istraživanje jezičnih i nejezičnih kognitivnih faktora koji podupiru razumijevanje implikatura, odnosno pragmatički posredno izraženih značenja kod djece. Prema Antoniou i Katsosu (2017), razumijevanje implikatura proces je koji zahtijeva usklađivanje jezične i nejezične informacije tijekom tumačenja jezika što povećava vjerojatnost da je njihovo razumijevanje zahtjevan proces za izvršne funkcije. U dijelu istraživanja koji se tiče pragmatike, autori za cilj imaju otkriti postoji li veza između pragmatičnog razumijevanja jezika i izvršne kontrole. Tijek navedenog istraživanja povezan je s istraživanjem Antonioua, Grohmana, Kambanarosa i Katsosa (2016) te onim Antonioua, Kambanarosa, Grohmana i Katsosa (2014) pri čemu čine zajedničku cjelinu. O istraživanju Antoniou i sur. (2016) naknadno će biti riječ, no trenutno je važno navesti kako iz rada Antoniou i sur. (2016) proizlazi interpretacija Izvršne kontrole kao vještine s komponentama inhibicijom i radnim pamćenjem. Za detaljnije o korištenim testovima za ispitivanje izvršnih funkcija vidjeti Antoniou i sur. (2016). Antoniou i Katsos (2017) pokazuju kako je kod jednojezične i dvodijalektalne djece odlučujući faktor za razumijevanje implikatura

bila globalna jezična vještina, a radilo se o djeci prosječne dobi oko sedam godina, u svakoj od skupina. Autori zaključuju kako se kod dvojezične djece proces tumačenja implikatura odvija na drugačiji način, uzevši u obzir činjenicu kako je dob bila značajan faktor samo kod višejezične grupe, bez utjecaja jezične vještine. Navedeno bi ukazivalo na to da su, osim izvršne kontrole, dob, tj. drugi nejezični faktori koji se razvijaju s dobi, potencijalno uključeni i održavaju proces procjenjivanja implikatura kod višejezičnih osoba (Antoniou i Katsos, 2017).

Dakle, iako zbog dobi ispitanika, različitosti korištenih zadataka te samih ciljeva prikazanih istraživanja, nije lako usporediti istraživanja, ipak se navedene spoznaje mogu sažeti na sljedeći način:

Neka od istraživanja koja ne pronalaze prednosti koje bi proizašle iz okomite dvojezičnosti ispitanika, pokazuju sličnost funkcioniranja među skupinama pri promatranju izvršnih funkcija (dvodijalektalna i jednodijalektalna skupina u istraživanju postižu jednaku izvedbu). Primjerice, istraživanje u kojem se promatra interakcija između jezika i kognicije na razini jezičnog podsustava, nema dokaza za prednost dvodijalektalnih ispitanika u rješavanju sukoba, tj. donošenju odluke između dviju konfliktnih odluka (Wu i sur., 2016). Također, nema globalne vremenske prednosti u kontroli izvršnih funkcija, odnosno reakciji dvojezičnih i dvodijalektalnih ispitanika u odnosu na jednojezične ispitanike, što sugerira da se skupine u istraživanju općenito ne razlikuju u izvršnoj obradi povezanoj s nadgledanjem prilikom konfliktnih odluka (Kirk i sur., 2014).

Dvodijalektalna i jednodijalektalna skupina koriste međusobno drugačije strategije pri obradi, odnosno za prepoznavanje riječi. Dvodijalektalna skupina djece zbog toga se pokazala sporijom u izvedbi u ovome istraživanju, međutim potrebno je u obzir uzeti nestajanje tog efekta prije djetetovog trećeg rođendana (Buckler i sur., 2017).

Pri razumijevanju implikatura, koje u podlozi ima izvršne funkcije, dvodijalektalna i jednojezična skupina djece koriste slične mehanizme. Odnosno, kod obje skupine odlučujući faktor za razumijevanje implikatura bila je globalna jezična vještina a upravo to te dvije skupine razlikuje od dvojezične skupine djece. Za dvojezičnu skupinu, u razumijevanju implikatura osim izvršnih funkcija veliku ulogu ima dob, odnosno nejezični faktori koji se s dobi razvijaju (Antoniou i Katsos, 2017).

Ukratko rečeno, okomito dvojezični ispitanici, ne pokazuju prednost koja bi proizašla iz njihove okomite dvojezičnosti: u odabiru odluke između dviju suprotstavljajućih (konfliktnih) odluka (Wu i sur., 2016), u izvršnoj kontroli tj. obradi povezanoj s nadgledanjem prilikom (odabira) konfliktnih odluka (Kirk i sur., 2014), u obradi prisutnoj pri prepoznavanju riječi (Buckler i sur., 2017) te izostanak prednosti u izvršnoj kontroli pri razumijevanju implikatura (Antoniou i Katsos, 2017).

3.1.3.2. Prednosti proizašle iz okomite dvojezičnosti ispitanika

S druge strane, među radovima koji se bave tematikom okomite dvojezičnosti i izvršnih funkcija, nekoliko ih pokazuje prednosti koje proizlaze iz okomite dvojezičnosti ispitanika.

Istraživanje Antonioua i Spanoudisa (2020) za cilj ima ispitati učinak višejezičnosti i dvodijalektalizma na izvršnu kontrolu. Općenito, kao trima sržnim izvršnim procesima (funkcijama) u odraslih osoba, Miyake i sur. (2000) smatraju radno pamćenje, inhibicijsku kontrolu i kognitivnu fleksibilnost. Prema Miyake i sur. (2000), ti su procesi međusobno povezani, ali se mogu jasno odvojiti. Upravo na navedenu spoznaju proizašlu iz rada Miyake i sur. (2000) nadovezuju se Antoniou i Spanoudis (2020) kao na znanstvenu pozadinu u svojem radu te objašnjavaju ulogu svake od tri komponente: *radno pamćenje* za kodiranje i monitoriranje informacija bitnih za zadatak, *inhibicijsku kontrolu* kao sposobnost potiskivanja dominantnih odgovora i nebitnih informacija te *kognitivnu fleksibilnost* kao fleksibilnost u prebacivanju između pravila i zadataka. U istraživanju Antonioua i Spanoudisa (2020), pred ispitanike je postavljeno sedam testova kojima se provjerava izvršna kontrola, a u istraživanju se radi o usporedbi vještina kontrole izvršnih funkcija između višejezičnih, dvodijalektalnih i jednojezičnih mladih odraslih osoba u sociolingvističkom kontekstu Cipra, konteksta koji se najčešće opisuje kao diglosija (Antoniou i Spanoudis, 2020). U kontekstu diglosije, jedan jezični varijetet doživljava se visokim (engl. *high*) te služi za uporabu u službenoj komunikaciji (mediji, obrazovanje, književnost itd.), dok se s druge strane, drugi varijetet doživljava niskim (engl. *low*) te se upotrebljava za svakodnevnu komunikaciju (*diglosija*, Struna, Hrvatsko strukovno nazivlje, 2023). Prema Antoniou i Spanoudis (2020), pronađeno je kako višejezična i dvodijalektalna skupina ispitanika pokazuje značajno veću vještinu kontrole izvršnih funkcija nego jednojezična skupina. Nadalje, pokazano je kako je i višejezična i dvodijalektalna prednost pronađena kao sveukupna vještina kontrole izvršnih funkcija te se ne može dodijeliti specifičnoj komponenti kontrole izvršnih funkcija.

Istraživanje u skladu s pronalaskom argumenta u prilog prednosti je i ono Antonioua, Grohmana, Kambanaros i Katsosa (2016), čiji je najveći doprinos u tome što pokazuje da se pozitivan učinak višejezičnosti na izvršnu kontrolu proteže i na slučaj kada dijete govori dva blisko povezana dijalekta istog jezika. I u ovome slučaju, radi se o istraživanju sociolingvističkog konteksta Cipra, odnosno o diglosiji kao rezultatu korištenja ciparskog grčkog i standardnog grčkog dijalekta. Ispitanici su djeca čija je prosječna dob oko 7 godina u svim skupinama. Kao što su autori predvidjeli, dvodijalektalna djeca nadmašila su svoje jednojezične vršnjake u izvođenju zadataka kojima se provjerava vještina izvršne kontrole te se nisu razlikovali od višejezične skupine. Treba uzeti u obzir da je dvodijalektalni učinak bio ponešto slabiji nego što je to višejezična prednost te je statistička značajnost postignuta tek nakon što je u obradi statistike uzeta robusnija i pouzdanija mjera dječjeg verbalnog kapaciteta (Antoniou i sur., 2016). Slično kao što je to kod višejezičnih ispitanika, prednost je vidljiva u sveukupnoj izvedbi na zadacima koji provjeravaju vještinu izvršne kontrole, bez da se odrazi na jednu specifičnu komponentu izvršne kontrole. Kako Antoniou i sur. (2016) nadalje navode, govoreći u terminima kvalitativne analize, učinak dvojezičnosti i dvodijalektalizma su, u globalu, prilično slični. Za obje skupine ispitanika, i za dvodijalektalnu i za višejezičnu skupinu, superiornija izvedba na zadacima odnosi se na cjelokupnu vještinu izvršne kontrole te tek nakon odjeljivanja od učinka verbalne vještine (Antoniou i sur., 2016). Autori također nude određene argumente kojima zastupaju svoju tvrdnju da višejezična prednost u izvršnim funkcijama nije bila vezana za superiornu izvedbu IQ-a višejezičnih ispitanika u odnosu na jednojezične. Također, autori žele prenijeti poruku da provedeno istraživanje nije oblikovano na način da može izravno odgovoriti na pitanje je li dvodijalektalizam kvantitativno sličan ili manji od onoga kod dvojezičnosti, zbog čega sugeriraju kako je u budućim istraživanjima važno težiti ostvarivanju te usporedbe (Antoniou i sur., 2016). Ipak, ono je prvi korak prema uspostavljanju prednosti u izvedbi zadataka koji ispituju vještine izvršnih funkcija koje nastaju neovisno o tome govori li govornik dvama različitim i nepovezanim jezicima (kao što su engleski i kineski) ili dvama blisko povezanim jezicima ili varijetetima visokog stupnja gramatičke i leksičke sličnosti (kao što su španjolski i talijanski, katalonski i talijanski ili pak ciparski grčki i standardni moderni grčki) (Antoniou i sur., 2016).

Još jedno istraživanje koje je važno spomenuti u ovom kontekstu, jest i ono Antonioua, Kambanaros, Grohmana i Katsosa (2014). Cilj ovog istraživanja bio je ispitati jezičnu i kognitivnu izvedbu djece koja su govornici dvaju dijalekata u usporedbi s višejezičnom i

jednojezičnom djecom. Prosječna dob u svim skupinama ispitanika jest dob od oko 7 godina. Antoniou i sur. (2014) pronašli su kako su, što se tiče vještine izvršne kontrole, višejezična djeca imala bolju izvedbu u zadacima nego njihovi jednojezični vršnjaci. Pronađena prednost pokazana je za ukupnu izvedbu izvršnih funkcija i ne može se dodijeliti specifičnoj komponenti izvršne kontrole. Također, vezano uz okomitu dvojezičnost, ovo istraživanje donosi spoznaju kako se slične postignute prednosti pokazuju i kod djece koja govore dva dijalekta (iako samo kada se pažljivo kontroliraju razlike s jednojezičnom djecom u odnosu na vještinu formalnog jezika te u manjoj mjeri od jednojezične) (Antoniou i sur., 2014). Vrijednost ovog istraživanja u tome je što se pronađene prednosti ne mogu pripisati nekim drugim faktorima, osim dvojezičnosti, kao što bi bila dvokulturalnost, etnička pripadnost ili socioekonomski status (Antoniou i sur., 2014). Dvodijalektalna i jednojezična djeca koja su bila ispitanici u ovom istraživanju, dolaze iz dviju država, a svejedno se pokazala razlika u njihovoj kognitivnoj izvedbi (Antoniou i sur., 2014). Autori navode kako se temeljem spoznaja proizašlih iz ovog istraživanja, može se sugerirati da se dvodijalektalna djeca razvijaju više kao višejezična djeca, što podržava ideju *komparativne dvojezičnosti* koja u obzir uzima jezičnu blizinu (Antoniou i sur., 2014). Dakle, s obzirom na jezičnu blizinu, kao što bi jezični razvoj dvojezične djece trebalo usporediti s razvojem jednojezične djece, trebala bi se uzeti u obzir i različitost jezičnih kombinacija kod višejezične i dvodjezične djece (Grohmann, 2014).

U istraživanju koje u obzir uzima tipološku bliskost jezika, odnosno dijalekta i koje kao ispitanike uzima visoko kompetentne dvodijalektalne govornike kod kojih se radi o jezičnom kontekstu diglosije, autori Poarch i sur. (2019) očekuju da će oni dvodijalektalni govornici koji ujednačenije koriste dijalekte pokazati manju razliku u vremenu reakcije između kongruentnih i nekongruentnih podražaja. Dvodijalektalne mlade osobe u istraživanju Poarch i sur. (2019) ispitane su na dvama često korištenim zadacima izvršnih funkcija – Flankerovom i Simonovom zadatku. Navedeni Simonov, Flankerov i još jedan, Stroopov zadatak, jedne su od najpoznatijih vrsta zadataka inhibicije odgovora kojima se ispituju procesi za koje se pretpostavlja da su u podlozi voljne inhibitorne kontrole, a najčešće se ispituju pomoću paradigme konflikta (Milas, 2019). Navedeni se zadaci često smatraju vrlo sličnima, međutim, među njima ipak postoje određene razlike. Zajednički ih se može opisati kao zadatke koji funkcioniraju po principu da je vrijeme reakcije dulje, a postotak pogrešaka veći kada su relevantna (bitna) i irelevantna (sporedna) karakteristika zadatka povezane s različitim odgovorima – nekongruentni pokušaji, nego kada se odnose na isti

odgovor - kongruentni pokušaji (Milas, 2019). Poarch i sur. (2019) opisano predviđaju oslanjajući se na pretpostavku kako nekongruentni uvjeti u zadacima izvršnih funkcija zahtijevaju razrješavanje konflikta stvorenog zbog miješajućih informacija, a pretpostavljaju kako su oni dvodijalektalni ispitanici koji koriste dijalekt ujednačenije morali steći više vježbe u situacijama rješavanja jezičnog konflikta, nego što su to trebali činiti oni dvodijalektalni ispitanici koje manje ujednačeno koriste svoje jezike (dijalekte). Smatra se kako su dvojni jezični konteksti zahtjevniji, odnosno traže veću kognitivnu kontrolu u obliku inhibicije nego jednojezični kontekst i kontekst prebacivanja kodova, koji se vežu uz niže kognitivne zahtjeve (Poarch i sur., 2019). Zaključno, suprotno pretpostavci autora, čini se kako oni ispitanici koji su koristili nestandardni dijalekt u većoj mjeri u svakodnevnom životu, pokazuju bolje vještine izvršnih funkcija nego oni koji su ujednačenije koristili standardni njemački i područni dijalekt. Poruka koja iz toga proizlazi jest ta kako se, s obzirom na sveprisutnu uporabu većinskog jezika (u ovom slučaju, standardnog njemačkog), izvan kuće i u medijima, barem za dvodijalektalne govornike ne radi toliko o ujednačenoj uporabi dvaju jezika, već količina izloženosti i korištenje manjinskog jezika (u ovom slučaju područnog dijalekta) može imati veći utjecaj na razvoj izvršnih funkcija nego što se prethodno pretpostavljalo (Poarch i sur., 2019).

Također, i Oswald i sur. (2018) gledaju na dvodijalektalnost kao na oblik jezične sličnosti. U svome istraživanju uzimaju pojavu međujezične, odnosno međudijalektalne interferencije u obzir. U istraživanju, prema jezičnom statusu, ispitanici su bili razvrstani u 4 skupine, a radilo se o skupini mladih dvodijalektalnih govornika. Ispitivanjem nekoliko aspekata jezične obrade i obrade izvršnih funkcija za istu skupinu ispitanika te povezivanjem njihove izvedbe s vlastitim viđenjem ispitanika o njihovom jezičnom iskustvu, autori Oswald i sur. (2018) proučavali su učinak jezične sličnosti na jezičnu izvedbu i izvedbu izvršnih funkcija. Pretpostavka autora bila je da bi sličnost jezika trebala imati suprotan učinak na jezičnu izvedbu u odnosu na izvedbu izvršnih funkcija. Odnosno, smatraju kako bi kombinacije jezika (jezici koje osobu čine dvojezičnom) koje olakšavaju jezičnu kontrolu trebale doprinijeti boljoj jezičnoj obradi, ali onda smanjiti prilike za trening izvršnih funkcija što dakle, dovodi do „ograničenih“ prednosti izvršnih funkcija. Ono što su rezultati pokazali jest to da je jezična sličnost linearno povezana s jezičnom točnošću, s tim da sličan jezik doprinosi boljoj izvedbi za razliku od manje sličnog jezika. Pronalasci ovog istraživanja općenito nisu bili jednoznačni, no važno je istaknuti pronađen značajan dokaz za pozitivnu povezanost između dvodijalektalizma i radnog pamćenja. Naime, rezultati istraživanja

pokazali su kako je dvodijalektalizam povezan s boljom radnim pamćenjem nego jednojezičnost (Oschwald i sur., 2018). Međutim, nije promatran dodatan učinak govorenja dodatnog jezika (tj. dvodijalektalni ispitanici nisu se razlikovali od dvojezičnih), a koristi radnog pamćenja nisu se generalizirale ni na jednu drugu od procijenjenih izvršnih funkcija. Autori navedeno objašnjavaju mogućnošću da bi učinak dvodijalektalizma mogao, dakle, biti presuptilan da bi se detektirao u zadacima koji se ne tiču radnog pamćenja i postavljaju manje zahtjeva na izvršne funkcije (Oscwald i sur., 2018).

Nadalje, Wu, Dang, Zhang, Zhang i Guo (2023), u svome istraživanju, bave se pitanjem kako iskustvo dvaju dijalekata, umjesto dvaju jezika, utječe na izvršne funkcije s naglaskom na razrješavanju fonološkog natjecanja kao moguće izvorne domene u podlozi učinka okomite dvojezičnosti. Ispitanici istraživanja bili su kineski studenti te je polovica njih činila jednodijalektnu grupu (koja govori standardnim mandarinskim dijalektom), a druga polovica i standardnim mandarinski i još jednim od dijalekata (Min Nan/Hakka) što tu skupinu ispitanika čini dvodijalektalnom. Okomito dvojezični ispitanici u ovome istraživanju govore standardnim dijalektom – mandarinskim u školi i nekim od spomenutih kineskih dijalekata kod kuće. S obzirom na to da se standardni mandarinski dijalekt razlikuje skoro pa isključivo u fonološkom obliku od druga dva navedena dijalekta (Min Nan/Hakka), promatranjem dijalekata umjesto jezika, izbjegla se nedoumica oko ispitivanja dvojezičnih ispitanika kod kojih je u obzir potrebno uzeti tipološku bliskost jezika (Wu i sur., 2023). Izvedba skupina uspoređivana je pomoću Flankerovog zadatka, a rezultati ukazuju na to da okomita dvojezičnost ima pozitivan učinak na izvršne funkcije i bez znatnog iskustva ispitanika u prebacivanju kodova. I Min Nan i Hakka dijalekt, u potpunosti su nerazumljivi u odnosu na standardni mandarinski dijalekt u govornom obliku, ali dijele s njim neke određene jezične elemente i mogu se s njime usporediti s obzirom na semantiku, ortografiju, gramatiku i sintaksu (Wu i sur., 2023). Upravo zbog odabira dijalekata, a ne jezika, odnosno izbjegavajući problematiku tipološke bliskosti jezika ovim dvama dijalektima koji se u govornom obliku uvelike razlikuju od standardnog dijalekta, a zapravo jedino u fonologiji, učinak okomite dvojezičnosti na izvršne funkcije mogao bi se objasniti samo iskustvom u „rješavanju“ fonološkog nadmetanja koje se kod dvodijalektalnih govornika svakodnevno odvija na razini leksičke obrade (Wu i sur., 2023). Naime, slično kao i u prethodno opisanome istraživanju Oscwalda i sur. (2018), tako se i Wu i sur. (2023) oslanjaju na pretpostavku kako upravljanje dvama jezicima, a u slučaju okomite dvojezičnosti – dvama dijalektima, predstavlja mentalnu vježbu – trening izvršnih

funkcija koji pospješuje izvršne funkcije. Navedena perspektiva ne precizira koje je mjesto, tj. izvor nadmetanja između dvaju jezičnih sustava, no Wu i sur. (2023), dakle, govore o fonološkom nadmetanju kada se radi o okomitoj dvojezičnosti koja uključuje standardni i neki od navedenih kineskih dijalekata. Pokazani učinak okomite dvojezičnosti jest u poboljšanju kontrole pažnje, a koja nije specifična za inhibicijsku kontrolu uključenu u potiskivanje prikazanih ometajućih podražaja prisutnih tijekom ispitivanja. Stoga, navedeno istraživanje tako ide u prilog *holističkoj perspektivi* o učinku dvojezičnosti na izvršne funkcije koja predlaže da dvojezičnost ima općeniti učinak na pažnju što omogućuje brže raspoređivanje izvora procesiranja (Wu i sur., 2023).

Za razliku od opisanog istraživanja Kirka i sur. (2014) (u prethodnome poglavlju *Izostanak prednosti*), čiji su ispitanici starije odrasle osobe koje ne pokazuju prednosti u izvršnim funkcijama koje bi proizašle iz njihove okomite dvojezičnosti, u obama istraživanjima koja pokazuju prednost u izvršnoj kontroli kod okomito dvojezičnih ispitanika - ispitanici su mlade odrasle dobi (Antoniou i Spanoudis, 2020) ili dječje dobi u sociolingvističkom kontekstu Cipra (Antoniou i sur., 2016; Antoniou i sur., 2014). Prednost koja proizlazi iz okomite dvojezičnosti ispitanika vidljiva je u sveukupnoj vještini izvršne kontrole (kontrole izvršnih funkcija) i ne može se pripisati specifičnoj komponenti (kontrole) izvršnih funkcija.

Slično prethodno navedenim istraživanjima, i istraživanje Wu i sur. (2023), provedeno s kineskim studentima kao ispitanicima, pokazuje da dvodijalektalizam ima pozitivan učinak na izvršne funkcije. Odnosno, taj učinak vidljiv je u poboljšanju kontrole pažnje što ide u prilog *holističkoj perspektivi* o učinku dvojezičnosti na izvršne funkcije koja predlaže da dvojezičnost ima općeniti učinak na pažnju što omogućuje brže raspoređivanje izvora procesiranja.

Ciljevi prikazanih istraživanja oblikovani su na temelju ciljeva istraživanja o vodoravnoj dvojezičnosti i proizašlih spoznaja te temeljem sličnosti između okomite i vodoravne dvojezičnosti. Sažeto rečeno, neka od istraživanja koja se tiču okomite dvojezičnosti i izvršnih funkcija, pronalaze prednosti u izvedbi ispitanika, a koja proizlazi iz okomite dvojezičnosti ispitanika. Navedena istraživanja ukazuju na to da okomito dvojezični ispitanici pokazuju prednost u sveukupnoj vještini izvršne kontrole (Antoniou i Spanoudis, 2020; Antoniou i sur., 2016; Antoniou i sur., 2014), prednost u kontroli pažnje (Wu i sur., 2023), pokazuju kako je okomita dvojezičnost povezana s boljom radnim pamćenjem nego jednojezičnost (Oschwald i sur., 2018) te djelomičnu prednost koja se tiče razlika među okomito dvojezičnim govornicima; prednost

ispitanika koji manje ujednačeno rabe svoje dijalekte u usporedbi s onima koji ih rabe ujednačenije u izvedbi zadataka koji promatraju procese u podlozi inhibicijske kontrole (Poarch i sur., 2019).

Zaključno za poglavlje *Izvršne funkcije*, dakle, važno je reći kako neka od prikazanih istraživanja pokazuju prednosti koje bi u okviru izvršnih funkcija proizašle iz okomite dvojezičnosti ispitanika, a neka od njih izostanak istih. Za daljnje tumačenje, vidjeti poglavlje *Diskusija*.

3.2. PRAGMATIKA

3.2.1. O pragmatici

Dio odgovora na pitanje određivanja prednosti vodoravne dvojezičnosti, a time i okomite dvojezičnosti, leži u pojmu *dvokulturalnosti*.

Dvokulturalnost je domena dvojezičnosti koja ima veliki utjecaj na (dvokulturalne) dvojezične govornike, kako na osobnoj razini (psihološkoj, kulturalnoj) pa tako i na kogniciju, jezično znanje i jezičnu obradu (Grosjean i Li, 2013). Dvojezičnost i dvokulturalnost nisu nužno jednako zastupljene, zbog čega se često mogu pronaći dvojezični govornici koji nisu dvokulturalni. U tom se slučaju radi o osobama koje su uvijek živjele u jednoj kulturi, ali znaju i koriste se dvama ili više jezika (Grosjean i Li, 2013).

S obzirom na to da je dvokulturalnost slabo istražena (Grosjean i Li, 2013), sve navedeno može utjecati na provedbu istraživanja, kao i interpretaciju njihovih rezultata.

Ukratko, dvojezični govornici koji su ujedno i dvokulturalni, i kulturom i jezikom će se razlikovati od dvojezičnih govornika koji su jednokulturalni (Grosjean i Li, 2013). Uvažavanje i razumijevanje kulturalnog konteksta preduvjet je za razumijevanje značenja iskaza koji se prenosi putem jezika (Igweibia i Anieke, 2021). Stoga, različit kulturalni kontekst, odnosno dvokulturalnost imat će ulogu u uporabi jezika, zbog čega unutar dviju kultura mogu postojati različita pragmatička pravila.

Dvojezičnost, kao i dvokulturalnost, pojave su koje su nastale, odnosno nastaju i pod stalnim su utjecajem procesa globalizacije. Kao rezultat tog procesa, broj zajednica čiji se jezični kontekst može opisati kao diglosija ili dvojezični kontekst, u današnje vrijeme premašuje broj jednojezičnih zajednica, odnosno pojedinaca (Zhang, 2022).

Globalna pokretljivost robe i ljudi te promjena društvenog sastava zajednica u višejezične i višekulturalne diljem svijeta, stvorile su društvene kontekste nepredvidljivijima u smislu provođenja lingvističkih istraživanja i interpretacije njihovih rezultata (Kramsch, 2021). S obzirom na složenost konteksta komunikacije i na to da se komunikacija odvija upravo putem jezika kao dogovorenog sustava znakova, važno je u novim okolnostima koje je donijela globalizacija u obzir uzeti pitanje prikladne uporabe jezika. Upravo se tim pitanjem bavi pragmatika.

Područje koje se, dakle, bavi uporabom jezika je pragmatika (Kanik, Youbi, Sharon i Kasapoğlu, 2023). Pragmatika je disciplina koja proučava jezično djelovanje, odnosno primjenu jezičnih sastavnica semantike i sintakse (*pragmatika*, Hrvatska enciklopedija, 2023; za više o semantici i sintaksi vidjeti pojmove *sintaksa* i *semantika* u Hrvatska enciklopedija, 2023)). Također, pragmatika se bavi promatranjem odnosa između znakova koji čine jezik i njihovih korisnika – govornika tog jezika (*pragmatika*, Hrvatska enciklopedija, 2023).

S obzirom na to da komunikacija zahtijeva proširivanje i interpretiranje značenja, kontekstualni faktori koji su ispod površinske razine prirodno utječu na komunikacijski čin (Kanik i sur., 2023). Također, kako jezično znanje uključuje sposobnost komuniciranja pomoću jezika, pragmatika postaje osnovni dio jezičnog znanja (Kanik i sur., 2023).

Treba reći kako važnost pragmatike leži u tome da, ukoliko osoba razumije samo doslovno značenje bez namjere i svrhe onoga što je rečeno, postoji velika mogućnost da takva komunikacija neće uspjeti (Kanik i sur., 2023).

U kontekstu (okomite) dvojezičnosti kojim se bavi ovaj rad, važno je naglasiti da je, kao što je već rečeno, pragmatika doživjela promjene uslijed globalizacije. Navedeno je rezultat toga što pragmatika, prema svojoj definiciji, dokumentira praktičnu uporabu jezika u društvenom kontekstu, a sve to prema pravilima izvornih govornika tog jezika i načina komunikacije određene zajednice (Kramsch, 2021).

3.2.2. Usporedba okomite i vodoravne dvojezičnosti u okvirima pragmatike

S obzirom na to da testovi pragmatike imaju za cilj ispitati jezičnu uporabu u nekom kontekstu, istraživači se suočavaju s izazovom stvaranja konteksta u svrhu ispitivanja koji bi doticao znanje i vještine izvedbe na jednak način kao i stvarni kontekst. Postići takvo što nije jednostavno zato što nije u potpunosti jasno koji su to elementi konteksta važni za osiguravanje prizivanja relevantnog znanja i vještina kod ispitanika (Roever i McNamara, 2006). Također, testovi

pragmatike još uvijek donekle rijetki i najčešće usmjeravaju pažnju na specifično područje pragmatičke sposobnosti (Roever i McNamara, 2006). Opisana se situacija dodatno usložnjava kada se u kontekst uključi i dvojezičnost.

Zapravo, u istraživanjima dvojezičnosti posljednjih godina naglasak je na istraživanju jezika i izvršnih funkcija, dok s druge strane, neka druga područja kognitivnog razvoja, a naročito pragmatičko-komunikacijske vještine, do sada nisu puno istraživana (Antoniou i Katsos, 2017). Također, određene pojave u pragmatici nisu sustavno proučavane kod dvojezičnih govornika, a tim manje u okvirima okomite dvojezičnosti, odnosno kod dvodijalektalnih govornika (Antoniou i Milaki, 2021).

Zbog navedenog, ograničen je broj radova koji se bave tematikom okomite dvojezičnosti i pragmatike, pa tako i prednosti u tom smislu.

Potencijalna ishodišna točka istraživanja dvojezičnih prednosti jest u objašnjenju da je raniji razvoj pragmatičkih vještina kod dvojezične djece rezultat kompenziranja njihovog slabijeg leksičkog znanja, a što postižu posvećujući više pažnje kontekstualnim informacijama (Grohmann i Kambanaros, 2016).

3.2.2.1. Izostanak prednosti proizašlih iz okomite dvojezičnosti ispitanika

Među postojećim radovima, od onih koji se bave tematikom okomite dvojezičnosti, nekoliko je onih koji pokazuju izostanak prednosti u pragmatici koje bi proizašle iz okomite dvojezičnosti ispitanika.

Za razumijevanje radova koji se bave proučavanjem pragmatike, prvenstveno se važno osvrnuti na teoriju filozofa Paula Gricea (1975; prema Antoniou i Katsos, 2016) kojom Grice objašnjava da se većina onoga što se svakodnevno u razgovoru komunicira oslanja na određena razgovorna očekivanja, odnosno maksime. Spomenute maksime su sljedeće: relevantnost, kvaliteta, način i količina (sadržaja govorne poruke) (Grice, 1975 i 1989; prema Antoniou i Katsos, 2017).

Griceove razgovorne maksime često ne ispunjavaju na doslovnoj razini (Antoniou, Veenstra, Kissine i Katsos, 2020). Navedeno znači da je slušatelj pozvan da samostalno izvede interpretaciju koja ide izvan onoga što je govornik izričito rekao. Ovakva posredno izražena značenja Grice naziva razgovornim implikaturama (Antoniou i sur., 2020). Može se reći kako razumijevanje

implikatura predstavlja vještinu koja je rutinski uključena u svakodnevni razgovor i vjerojatno je najsofisticiraniji aspekt djetetovih vještina pragmatike (Antoniou i Katsos, 2016). Navedeno čini teorijsku podlogu za istraživanja koja će sljedeće biti prikazana. Razumijevanje implikatura jedan je od načina na koje se provjerava, odnosno proučava pragmatička izvedba ispitanika u istraživanjima.

Osim istraživanja jezičnih i nejezičnih kognitivnih faktora (vidjeti poglavlje *Izvršne funkcije*) koji podupiru razumijevanje implikatura, odnosno pragmatički posredno izraženih značenja kod djece prosječne dobi od 7 godina za sve skupine ispitanika, u svome su istraživanju Antoniou i Katsos (2017) imali još dva cilja. Jedan od njih bio je ustanoviti donosi li dvojezičnost prednost u sposobnosti samog razumijevanja implikatura. Također, autori istražuju učinak dvodijalektizma na implikature usmjeravajući se na dvodijalektalnu djecu koja govore ciparski grčki i standardni moderni grčki u sociolingvističkom kontekstu diglosije na Cipru. U ovome istraživanju (Antoniou i Katsos, 2017), kako bi se ispitala pragmatika, pred višejezičnu, dvodijalektalnu i jednojezičnu skupinu djece koja govore grčki, postavljen je novi test za ispitivanje razumijevanja nekoliko vrsta implikatura. Svaka implikatura temeljena je na nekoj od Griceovih razgovornih maksima. Autori smatraju kako bi usporedba između višejezične i jednojezične djece mogla osigurati dokaze učinka višejezičnosti na razumijevanje implikatura. Također, uključuju i skupinu dvodijalektalnih govornika iz nekoliko razloga. Prvi od razloga je stvaranje prilike za razumijevanje kognitivnog učinka samog dvodijalektizma, uz to što, kako autori tvrde, do toga trenutka nema radova o pragmatičko-komunikacijskim vještinama dvodijalektalne djece. Zatim, u svrhu razumijevanja jezičnog profila dvodijalektalnih govornika dvaju različitih, ali minimalno dalekih jezičnih varijeteta (navedeno omogućava ispitivanje bliskih jezika te utjecaj te pojave na dvojezičnost). I posljednje, na taj se način omogućava ispitivanje međudjelovanja između jezičnog znanja i razumijevanja implikatura. Sveukupno, rezultati istraživanja pokazuju kako nema razlika u vještinama razumijevanja implikatura između triju ispitanih skupina; višejezične, dvodijalektalne i jednojezične skupine djece. Istraživanje ukazuje na to da višejezična i dvodijalektalna djeca pokazuju vještine razumijevanja implikatura usporedive s onima jednojezične djece bez obzira na faktore kao što su razina jezičnog znanja ili dominantni jezik. Za neusklađenost rezultata u odnosu na prethodna istraživanja, autori nude objašnjenje da je korišteni zadatak sličan, ali nije identičan onome Siegal i sur. (2007; prema Antoniou i Katsos, 2017) koji pokazuje *pogrešku tipa 1*, odnosno statističku pogrešku koja nastaje kada se pronađe razlika između ispitanih skupina koja u stvarnosti

ne postoji (*pogreška tipa 1*, Struna, Hrvatsko strukovno nazivlje 2023), što ga svakako čini potencijalno neponovljivim u identičnim uvjetima. Sljedeće, ovo se istraživanje od onog Siegal i sur. (2009, 2010; prema Antoniou i Katsos, 2017) razlikuje prema tome što se pronađena dvojezična prednost ne proteže i na razumijevanje implikatura, odnosno moguće je da bolja izvedba u okvirima razumijevanja implikatura nije pronađena zato što ovaj pragmatički zadatak postavlja veći zahtjev na jezično znanje. Također, moguće je da je utjecaj dvojezičnosti izraženiji u predškolskom razdoblju.

Kao još jedna komunikacijska pojava koja se ispituje u okvirima pragmatike ističe se ironija. Ironija je višeslojna i kompleksna jer uključuje različita gledišta – povijesna, lokalna, društvena, kulturalna, ali i neke osobna mišljenja, stavove i emocije (Palašić, 2015). S obzirom na to da je istovremeno kompleksna i neuhvatljiva pojava, njome se bave mnoge različite discipline (Palašić, 2015). Kada se kao faktor u istraživanja uključi i dvojezičnost, odnosno okomita dvojezičnost, priča se dodatno usložnjava. Istraživanje koje proučava ironiju je i ono Antoniou (2022) u kojem se ispituje učinak višejezičnosti i dvodijalektizma na razumijevanje ironije kod mladih odraslih osoba uspoređivanjem višejezične, dvodijalektalne i jednojezične skupine ispitanika. Istraživanje pokazuje kako kontekst ima velik i olakšavajući učinak na brzinu obrade ironije u usporedbi s doslovnim značenjem. Također, nisu pronađene grupne razlike u točnosti ili brzini procesiranja ironije ili u načinu na koji različite kombinacije znakova utječu na ironiju. Ovi pronalasci, dakle, podržavaju viđenje koje pragmatičku interpretaciju višejezičnih govornika izjednačava s onom kod jednojezičnih govornika (Antoniou, 2022).

Proučavanjem i implikatura i ironije bave se Antoniou i sur. (2020) koristeći osjetljiviji eksperimentalni dizajn nego ranija istraživanja. Kako bi proučavali dvojezičnu prednost u razumijevanju pragmatike, prvi od njihovih ciljeva bio je istražiti implikature. Drugi njihov cilj bio je proučiti kako dvojezičnost, tj. dvodijalektizam utječe na interpretaciju pragmatičkih značenja koja nisu prije ispitivana kod dvojezičnih ili dvodijalektalnih govornika, a to su kontrastivne implikature i ironija. Pri tome, autori su očekivali dvojezičnu prednost, a posebice u razumijevanju ironije (Antoniou i sur., 2020). Posljednji od ciljeva vezanih za pragmatiku, bio je proučiti kako dvojezičnost ili dvodijalektalnost utječe na obradu pragmatike. U svrhu istraživanja, ispitane su dvojezična, dvodijalektalna i jednojezična skupina djece dobi 10-12 godina. Radi se o nizozemskom govornom području, a odabrana je upravo starija dječja dob ispitanika jer se tijekom tog perioda razvijaju tražene vještine. Testiranje hipoteze dvojezične/dvodijalektalne prednosti u

dječjem razumijevanju i obradi pragmatičkih značenja, u konačnici pokazuje kako se dvojezična i dvodijalektalna skupina djece ne razlikuju od jednojezične skupine u razumijevanju pragmatike (Antoniou i sur., 2020). Kao glavni razlog nesklada dobivenih rezultata s prethodnim spoznajama istraživanja o superiornim socio-pragmatičkim sposobnostima kod dvojezičnih govornika, autori navode to što ih je većina provedena s djecom predškolske dobi. Naime, moguće je kako je dvojezična prednost u pragmatici ograničena samo na to razdoblje predškolske dobi te dodatno, moguće je kako vrijedi za neke druge socio-pragmatičke vještine, ali ne i za razumijevanje pragmatike (Antoniou i sur., 2020).

Ukratko, dva od tri prikazana istraživanja tiču se sociolingvističkog konteksta Cipra (Antoniou i Katsos, 2017; Antoniou, 2022). Kod trećeg prikazanog istraživanja, ispitanici su nizozemski govornici (Antoniou i sur., 2020). Potonje istraživanje (Antoniou i sur., 2020) povezuje oba spomenuta načina za proučavanje pragmatike; i implikature i ironiju.

Pronađeni rezultati prikazanih istraživanja pokazuju kako kod okomito dvojezičnih ispitanika ne postoji prednost pri određenim ispitivanjima pragmatičke izvedbe koja bi proizašla iz okomite dvojezičnosti ispitanika. Točnije, dvodijalektalna i jednojezična skupina ne razlikuju se u obradi pragmatike (Antoniou i sur., 2020), razumijevanju pragmatike što je provjeravano razumijevanjem implikatura (Antoniou i Katsos, 2017; Antoniou i sur., 2020), kao ni razumijevanju ironije (Antoniou i sur., 2020; Antoniou, 2022).

3.2.2.2. Prednosti proizašle iz okomite dvojezičnosti ispitanika

Za razliku od prethodno opisanih istraživanja koja svjedoče o izostanku prednosti proizašlih iz okomite dvojezičnosti ispitanika, odnosno koja izjednačavaju okomito dvojezične ispitanike s jednojezičnima, može se izdvojiti jedno istraživanje koje ide u prilog prednosti okomito dvojezičnih ispitanika.

Nastavno na temu ironije, Antoniou i Milaki (2021) u svome istraživanju kao glavni cilj imaju ispitati razumijevanje ironije kod dvodijalektalnih mladih odraslih osoba, uzevši u obzir vještinu i uporabu drugog dijalekta.

Ironiju nije lako definirati zato što se pojavljuje u raznim oblicima (Antoniou i Milaki, 2021).

Među suvremenim teorijskim objašnjenjima pragmatike i konkretno ironije, Antoniou i Milaki (2021), u svome radu izdvajaju teoriju relevantnosti prema autorima Sperber i Wilson (2002). Sperber i Wilson (2002) prema Antoniou i Milaki (2021) navode kako je za interpretaciju pragmatike važno znati sljedeće: (1) interpretacija pragmatike, odnosno ironije zahtijeva

kognitivni napor; nadalje, (2) s obzirom na to da razumijevanje pragmatike uključuje govornikove namjere, znanje i vjerovanja, zahtijeva i teoriju uma te posljednje; (3) ironija se smatra posebnim pragmatičkim fenomenom koji se oslanja na drugačiji proces tumačenja i na različite kognitivne resurse u odnosu na druge pragmatičke fenomene. Sperber i Wilson (2002) smatraju kako se proces interpretacije pragmatike ne sastoji samo od općenitih sposobnosti „čitanja misli“, već uključuje određeni modul razumijevanja vlastitim principima i mehanizmima. Prošla su istraživanja višejezičnog razumijevanja pragmatike bila usmjerena na dječju dob. Međutim, općenito ironija nije bila sustavno ispitivana kod višejezičnih govornika pa tako ni kod dvodijalektalnih. Stoga, primarni je cilj ovoga istraživanja bio ispitati učinak dvodijalektizma na razumijevanje ironije u sociolingvističkom kontekstu Cipra, odnosno diglosije (Antoniou i Milaki, 2021). Drugi cilj bio je istražiti kognitivne mehanizme u podlozi razumijevanja ironije kod dvodijalektalnih govornika. Što se tiče učinka dvodijalektizma na razumijevanje ironije, rezultati pokazuju pozitivan učinak na brzinu obrade ironije te kako je ključan faktor odgovoran za ovu pojavu općenita uporaba, a ne vještina drugog dijalekta (Antoniou i Milaki, 2021). Dakle, rezultati ukazuju na to da drugi aspekti dvojezičnog iskustva (osim jezične vještine, tj. vještine dijalekta), utječu na izvedbu u području pragmatike čak i kod višejezičnih govornika koji su visoko kompetentni u svome drugom dijalektu (Antoniou i Milaki, 2021). Važno je također uzeti u obzir i ograničenja provedenog istraživanja, odnosno izostanak jednojezičnih govornika kao kontrolne skupine te što su neke od informacija o vještini drugog dijalekta dobivene samoprocjenom ispitanika. Svakako, Antoniou i Milaki (2021) ističu činjenicu kako njihovi rezultati pokazuju da je povećana uporaba (drugog) dijalekta faktor koji pozitivno utječe na ovaj aspekt obrade ironije.

Rezultati prikazanog istraživanja ukazuju na pozitivan učinak okomite dvojezičnosti ispitanika na brzinu obrade ironije (Antoniou i Milaki, 2021). Istraživanje Antoniou (2022) opisano u prethodnom potpoglavlju (*Izostanak prednosti*) pokazuje izostanak prednosti proizašle iz okomite dvojezičnosti ispitanika u razumijevanju ironije, dok istraživanje (Antoniou i Milaki, 2021) pokazuje pozitivan učinak okomite dvojezičnosti ispitanika na brzinu obrade ironije u kontekstu razumijevanja ironije. Iako ne ispituju identično, oba su istraživanja provedena u sociolingvističkom kontekstu Cipra i s ispitanicima mladim odraslim osobama, no važno je navesti kako istraživanje (Antoniou i Milaki, 2021) nema jednojezičnu skupinu kao kontrolnu skupinu.

Zaključno za poglavlje *Pragmatika*, dakle, važno je reći kako neka od prikazanih istraživanja (1) pokazuju prednosti koje bi u okviru pragmatike proizašle iz okomite dvojezičnosti ispitanika, a neka od njih izostanak istih. Za daljnje tumačenje, vidjeti poglavlje *Diskusija*.

3.3. RJEČNIK

3.3.1. O rječniku

Proizvodnja prve riječi jedna je od stanica na putu do „izgradnje“ koncepta koji se naziva rječnik. Prema Kantić (2014), dječji rječnik predstavlja ukupan fond riječi koje dijete određene dobi koristi u komunikaciji s drugim ljudima (aktivni rječnik) zajedno s fondom riječi čije značenje dijete razumije, ali ih pritom ne koristi u aktivnoj komunikaciji (pasivni rječnik).

Premda se, prema Brdar (1994), pojam *rječnik* može odnositi na: (1) rječnički priručnik – rječnik u leksikografskom smislu; (2) rječnik u smislu opisa leksike ili jezičnog blaga te (3) teorijski konstrukt u smislu jedne sastavnice nekog gramatičkog/jezikoslovnog modela, za potrebe ovoga rada koji rječnik stavlja u kontekst (okomite) dvojezičnosti, rječnik će se odnositi na opisanu definiciju prema Kantić (2014), a pri čemu će se definiciju primijeniti i na odraslu dob ispitanika u istraživanjima koja će se prikazati.

Rječnik je, dakle, ukupan fond riječi osobe, čini dio jezika te se razvija u ranom djetinjstvu, ali i tijekom cijeloga života.

3.3.2. Usporedba okomite i vodoravne dvojezičnosti u okvirima rječnika

Radi usporedbe vodoravne i okomite dvojezičnosti u okvirima jezika, odnosno rječnika, važno je reći kako je i kod vodoravno- i kod okomito dvojezičnih govornika pokazano supostojanje dvaju jezičnih kodova (Županović Filipin, 2015) te da su i vodoravno- i okomito dvojezična djeca izložena promjenjivijem jezičnom unosu nego što su to njihovi jednojezični vršnjaci (Cowan i Olmstead, 2023). Istraživanja pokazuju i kako bi i dvodijalektalna, tj. okomito dvojezična djeca mogla pokazati drugačiji obrazac usvajanja jezika u odnosu na jednojezičnu djecu (Cornips, Klatter-Folmer, Schils i Roumans, 2022).

Na navedeno se može gledati kao na misao vodilju pri proučavanju rječnika kod okomito dvojezičnih ispitanika u istraživanjima. Također, za interpretaciju spoznaja istraživanja koja slijede u nastavku rada, važno je na umu imati i pojavu potencijalno drugačijeg mentalnog leksikona kod dvojezičnih ispitanika u odnosu na jednojezične. Točnije, važno je znati da je mentalni leksikon „skladište“ riječi jezika koji znamo i učimo, tj. ukupni podaci o riječima kojima se služimo (Erdeljac, 2009; prema Vukoja, 2023). U kontekstu dvojezičnosti, mnogi su se istraživači kroz godine pitali o tome kako dvojezični govornik odvaja jezike te ima li jedan ili dva leksikona (Vukoja, 2023). Prema Vukoja (2023), većina autora ipak se priklanja stajalištu da postoji jedan zajednički leksikon, odnosno, to bi značilo da se riječi iz obaju jezika pohranjuju u jednom zajedničkom sustavu. Vratimo li se ponovno na pojam rječnika, važno je reći kako proučavanje mentalnog leksikona ima značaj u istraživanju značenja riječi te odgovaranju na pitanje što to znači znati neku riječ, gdje je ona pohranjena i kako se ona priziva (Acinger, 2018). Slična bi se problematika mogla prenijeti i u slučaju okomite dvojezičnosti. Dakle, uzimanje mentalnog leksikona u obzir može pomoći pri razumijevanju pozadinskih procesa u istraživanjima rječnika.

Većina istraživanja koja se tiču jezika okomito dvojezičnih ispitanika, tiče se upravo njihovog rječnika. Stoga, u nastavku rada, pojam rječnik će kao krovni termin obuhvatiti radove koji se bave tematikom ranog jezičnog unosa te prepoznavanja, odnosno razumijevanja riječi kod djece; rječničkim razvojem, odnosno veličinom rječnika; te učenja riječi kod okomito dvojezičnih ispitanika.

Pitanju usporedbe vodoravne i okomite dvojezičnosti te prednosti okomite dvojezičnosti, dakle, moguće se dodatno približiti sagledavanjem dostupnih spoznaja koje pokazuju prednosti okomito dvojezičnih ispitanika ili pak njihov izostanak u provedenim istraživanjima koja se bave tematikom rječnika.

3.3.2.1. Izostanak prednosti proizašlih iz okomite dvojezičnosti ispitanika

Među postojećim radovima koji se bave tematikom okomite dvojezičnosti i rječnikom, nekoliko ih pokazuje izostanak prednosti.

Postoji manjak znanja o ranom jezičnom razvoju dojenčadi izložene dvama dijalektima od rođenja (Kartushina i Mayor, 2023). Kako bi se započela priča o usvajanju jezika u ranoj dječjoj dobi, valja se dotaknuti ranog jezičnog unosa. Prilagodba na promjenjivost u govoru koja potječe od različitosti govornika izazovan je zadatak za djecu koja tek uče poimati govor. Navedeno je još veći izazov kada se radi o djetetovoj izloženosti različitim dijalektima. Prilagodba na promjenjivost u govoru zahtijeva znatno iskustvo i izloženost govoru (Kartushina i Mayor, 2023). Kartushina i Mayor (2023) kao pozadinu za svoje istraživanje uzimaju dosadašnje spoznaje različitih istraživanja, a koje ugrubo govore da kratkotrajna izloženost govoru na nepoznatom naglasku potiče mapiranje između zvukova i riječi na nepoznatom naglasku s onima na poznatom naglasku te potiče prepoznavanje riječi dojenčeta između naglasaka. Proces mapiranja može se opisati na sljedeći način: kada osoba čuje riječ proizvedenu nepoznatim naglaskom, mora mapirati, tj. „povezati“ nepoznatu proizvodnju s postojećom leksičkom jedinicom ili oblikom riječi koju otprije posjeduje (Cowan i sur., 2023). S obzirom na navedeno, jedan od ciljeva istraživanja Kartushina i Mayor (2023) bio je ispitati prepoznavanje i razumijevanje riječi norveške dojenčadi dobi od 12 mjeseci te procijeniti je li u tome ulogu imala kućna izloženost dvama dijalektima. Polovica djece kod kuće je bila izložena dvama norveškim dijalektima, dok je druga polovica bila izložena jednome dijalektu, tj. roditelji te djece govorili su istim dijalektom. Rezultati istraživanja prvenstveno su pokazali kako kod obaju ispitanih skupina ne postoji preferencija u slušanju riječi ili pseudoriječi, odnosno djeca nisu prepoznala riječi u odnosu na pseudoriječi. Važno je reći kako je jedina razlika između riječi i pseudoriječi njihova leksička ovjerenost, odnosno riječi imaju značenje, a pseudoriječi nemaju (Kelić, Zelenika Zeba i Kuvač Kraljević, 2016). Pseudoriječi su zapravo nizovi fonema koji poštuju fonotaktička ograničenja određenog jezika što omogućava da se mogu izgovoriti i naglasiti po pravilima tog jezika, premda nemaju značenje (Kelić i sur., 2016). Pseudoriječi su vrlo korisne u istraživanjima (Kelić i sur., 2016). U istraživanju Kartushina i Mayor (2023), pokazalo se da jednodijalektalna djeca, za razliku od dvodijalektalne, razumiju riječi. Uz to, pokazano je postojanje snažne veze između prepoznavanja i razumijevanja riječi kod jednodijalektalne djece, ali izostanak takve veze kod dvodijalektalne djece. U osvrtu na dobivene rezultate, Kartushina i Mayor (2023) navode moguća objašnjenja za dobivene spoznaje. Naime,

spoznaja o tome da ispitanici ovoga istraživanja nisu prepoznali riječi u odnosu na pseudoriječi različita je od spoznaja dobivenih u istraživanjima u drugim jezicima. Jedna od mogućnosti je da norveška djeca nisu još uvijek u toj dobi ostvarila fonološku reprezentaciju norveških riječi što govori u prilog međujezičnim razlikama u početku prepoznavanja fonološkog oblika riječi (Kartushina i Mayor, 2023). Druga mogućnost kao objašnjenje za dobiveno jest ta da manjak prepoznavanja riječi može biti posljedica metodoloških razlika kao što su korištenje različitih procedura prilikom ispitivanja (npr. paradigme okretanja glave ili središnje fiksacije kako bi se pokazao odgovor) kao i drugačija statistička analiza među istraživanjima (Kartushina i Mayor, 2023). Za više o metodama istraživanja jezičnog usvajanja kod djece vidjeti Ambridge i Rowland (2013). Svakako, autori navode potrebu za istraživanjima o ulozi metodologije istraživanja i specifičnosti samog jezika na početak prepoznavanja oblika riječi. Posljednja mogućnost koju autori predlažu kao objašnjenje za to da ispitanici nisu prepoznali poznate riječi jest ta da je postojala prevelika razlika u govoru koji su čuli u odnosu na onaj kojem su inače izloženi na području u kojem žive. Odnosno, dobiveni se rezultati mogu objasniti time da su djeca te pseudoriječi mogla shvatiti kao potencijalno značenjsku riječ, ali u drugome, njima nepoznatome norveškom dijalektu. Sveukupno, tako je u ovome istraživanju pokazano kako nema razlika između prepoznavanja poznatih riječi između jednodijalektalne i dvodijalektalne skupine norveške dojenčadi u dobi od 12 mjeseci. Druga važna spoznaja ovog istraživanja tiče se razumijevanja riječi. Naime, jednodijalektalna djeca pokazuju značajno više pogledavanja prema ciljnoj točki kada su čula riječ koju poznaju u odnosu na to koliko pogledavaju prema ometajućem faktoru, što predstavlja dokaz razumijevanja riječi. S druge strane, dvodijalektalna djeca nisu pokazala dokaz o razumijevanju riječi. Stoga, postoji mogućnost kako promjenjivost u govoru utječe na rano razumijevanje riječi. Kartushina i Mayor (2023) navode kako je njihovo istraživanje prvo koje je procjenjivalo ulogu sličnosti roditeljskog dijalekta na rani jezični razvoj. S obzirom na dobivene rezultate, autori procjenjuju kako bi poznatost i sličnost roditeljskih dijalekata mogla olakšavati razumijevanje riječi kod djece. I posljednja spoznaja proizašla ovim istraživanjem, pokazuje kako postoji značajna povezanost između razumijevanja riječi i prepoznavanja poznatih riječi kod jednodijalektalne, ali ne i kod dvodijalektalne dojenčadi u ovome istraživanju. Izostanak te povezanosti sugerira kako se vještina razumijavanja i prepoznavanja riječi nužno ne usklađuju kod dojenčadi izloženoj promjenjivijem jezičnom unosu (više dijalekata) ili da ta usklađenost nastupa nekada kasnije (Kartushina i Mayor, 2023). U mnogim zemljama postoji slučaj da je dojenčad

izložena promjenjivosti dijalekata, ali o tome kakav utjecaj imaju na najraniji jezični razvoj još se uvijek ne zna dovoljno. Također, u slučaju da utječe, postavlja se pitanje i koliki je utjecaj različitih razina promjenjivosti dijalekta (Kartushina i Mayor, 2023). Zaključno, još je istraživanja potrebno kako bi se ispitala uloga stupnja sličnosti dijalekta ili naglasaka na (rano) jezično usvajanje.

Još jedno od istraživanja koje naglašava da je u obzir važno uzeti varijabilnost ranog jezičnog unosa, tj. različitost naglasaka kao mogućeg prediktora individualnih razlika u izvedbi mlađe djece u zadacima procesiranja govora je i ono Buckler i sur. (2017). Ovo istraživanje ispituje prepoznavanje riječi kod jednojezične djece dobi od 24 mjeseca koja uče engleski te su izložena kanadskom engleskom ili u drugom slučaju, njemu i još jednom nematerinskom varijetetu engleskog jezika. Odnosno, prva skupina ispitanika čini jednojezičnu djecu izloženu samo jednom, i to društveno dominantnom varijetetu engleskog jezika – kanadskom engleskom. Pritom, druga skupina izložena je kanadskom engleskom i uz to, nematerinskom varijetetu engleskog jezika (npr. engleskom jeziku s ukrajinskim naglaskom). U drugom dijelu istraživanja, ispitane su skupine djece dobi oko trećeg rođendana. Osim dijela koji se tiče izvršnih funkcija koje se nalaze u podlozi jezičnog procesiranja (opisano u poglavlju *Izvršne funkcije*), navedeno se istraživanje bavi i pitanjem rječničkog razvoja djece izložene jednom, odnosno više naglasaka kroz govor njihovih roditelja. Sveukupno, pokazano je kako jednojezična djeca govornici engleskog jezika u dobi od 24 mjeseca, a koja primaju više-naglasni jezični unos, u zadatku pokazuju vremensko kašnjenje u prepoznavanju poznatih riječi u odnosu na njihove vršnjake izložene jednom naglasku. Prema Buckler i sur. (2017), pronađene razlike u brzini prepoznavanja riječi među dvjema skupinama djece dobi od 24 mjeseca, mogu se pripisati količini izloženosti ne-materinskim naglascima koje hodončad prima u svome svakodnevnom životu. Također, još je pokazano i kako do tridesetdrugog mjeseca života, dakle kako se približava njihov treći rođendan, nestaje razlika u brzini prepoznavanja riječi između djece izložene jednom i djece izložene više naglasaka. Autori navode i neke druge faktore koji mogu imati poveznicu s dječjim jezičnim sposobnostima i njihovom izvedbom na zadacima prepoznavanja riječi, a to su: veličina rječnika, izloženost drugim jezicima (osim engleskom), dob i socioekonomski status. Stoga, autori Buckler i sur. (2017) navode da bi, osim spomenute poveznice između izloženosti govoru s naglaskom i rasta rječnika, trebalo ispitati i brojna druga istraživačka pitanja. Jezična proizvodnja, odnosno, iz perspektive slušatelja - jezični unos koji odašilje govornik, sadrži šum i varijaciju na svim jezičnim razinama što predstavlja izazov za onog slušatelja koji taj jezik tek uči (Lundquist i Vangsnes, 2018). Točnije, izazov leži

u prepoznavanju toga koja varijacija odgovara razlici u značenju, a koja je samo odraz varijaciji govora koja je specifična za svakog od govornika.

U okvirima rječnika, osim varijabilnosti u ranom jezičnom unosu, važno je promotriti i veličinu rječnika. Zanimljivo je pitanje kako se postojanje dvaju vrlo sličnih jezika ili u slučaju okomite dvojezičnosti – dvaju dijalekata, odražava na kognitivni i jezični profil (okomito) dvojezične osobe (Antoniou i sur., 2014). Istraživanje je provedeno na Cipru čiji se sociolingvistički kontekst naziva diglosijom, a ispitanike su činile tri skupine djece školske dobi (prosječne dobi oko 7 godina) – dvodijalektalna skupina (standardni grčki dijalekt + ciparski grčki dijalekt), jednojezična skupina (govornici samo standardnog grčkog dijalekta) i višejezična skupina (dvodijalektalni ispitanici koji uz to govore engleski jezik ili još neki jezik dodatno). Istraživanje Antonioua i sur. iz 2014. godine povezano je s istraživanjem istih autora, Antonioua i sur. u 2016. godini. U 2014. godini izlaze preliminarni rezultati koji se tiču rječnika, a objašnjeni su u Antoniou i sur. (2016). Svakako, što se rječnika tiče, upotrijebljeni testovi koji služe kao mjera receptivnog (*Peabody slikovni test rječnika*) i ekspresivnog poznavanja rječnika (*Word Finding Vocabulary Test*). Za potrebe istraživanja, rabljena je grčka verzija (na standardnom grčkom dijalektu) Peabody slikovnog testa rječnika te verzija istog, koja je dodatno adaptirana na ciparski grčki dijalekt te je u istraživanju, uz standardnu verziju, korištena kao mjera receptivnog rječnika dvodijalektalnih ispitanika. Što se tiče ekspresivnog rječnika, rabljena je verzija Word Finding Vocabulary Test-a na standardnom grčkom dijalektu, a za dvojezičnu i dvodijalektalnu djecu, kao točan odgovor bile su priznate riječi i na ciparskom i na standardnom grčkom dijalektu. U istraživanju su usporedbe među skupinama bile provedene u više faza. Međutim, što se tiče veličine rječnika, sveukupno je pronađeno kako su dvodijalektalna djeca na kontinuumu između drugih dviju ispitivanih skupina - dvojezične i jednojezične djece, imala izvedbu negdje „između“, što pokazuje povezanost rječničkog razvoja s količinom izloženosti određenom jeziku, odnosno dijalektu. Točnije, statistička obrada podataka pokazuje sljedeće rezultate na razini skupina (jednojezična/dvojezična/dvodijalektalna); dvojezična skupina imala je značajno niže postignuće na testu rječnika u odnosu na jednojezičnu i dvodijalektalnu skupinu. Također, dvodijalektalna skupina na testu rječnika ostvarila je značajno niže postignuće od jednojezične skupine. Autori, dakle, razvoj rječnika povezuju s količinom izloženosti određenom jeziku, odnosno dijalektu, pri čemu se dvodijalektalna skupina našla negdje u sredini između dvojezične i jednojezične skupine. Odnosno, višejezična skupina imala je najmanju izloženost - jezični unos podijeljen između dva varijeteta grčkog jezika i engleskog

jezika (ili čak i nekih drugih jezika dodatno), jednojezična skupina najveću izloženost i dvodijalektalna skupina - negdje između njih. Navedeno pruža objašnjenje za razlike između dvojezične i jednojezične skupine u ekspresivnom rječniku i između jednojezične i dvodijalektalne skupine u receptivnom rječniku, međutim nije dobro objašnjenje za razlike između dvodijalektalne i jednojezične djece. Odnosno, ne može se zaključiti o ekspresivnom vokabularu dviju skupina jer su za dvodijalektalnu skupinu u ovome ispitivanju priznati su bili odgovori na oba dijalekta što onda govori o njihovom ukupnom ekspresivnom rječniku. Prema Antoniou i sur. (2014; 2016), u usporedbi s prethodnim radovima koji se bave dvojezičnošću, ukupan rječnik dvojezičnih i jednojezičnih osoba je usporediv, a prema tome bi isto trebalo vrijediti i za jednojezičnu i dvodijalektalnu djecu. Međutim, važno je uzeti u obzir mogućnost da ispitivanje ekspresivnog rječnika kod dvojezičnih osoba predstavlja veće kognitivno opterećenje, nego što je to kod jednojezičnih osoba (Yan i Nicoladis, 2009; prema Antoniou i sur., 2014). Navedeno bi vrijedilo zbog toga što dvojezične osobe imaju manje iskustva u korištenju riječi iz oba svoja jezika što za posljedicu ima teže prizivanje riječi te je kod njih moguće natjecanje između dviju riječi (iz njihovih jezika) što također otežava proces izgovaranja ciljne riječi (Antoniou i sur., 2014). Priziv riječi tako bi se slično mogao odvijati i kod dvodijalektalne djece (Antoniou i sur., 2014). Međutim, još je istraživanja potrebno kako bi se to pitanje razriješilo do kraja.

Dakle, prikazana istraživanja pokazuju izostanak određenih prednosti okomito dvojezičnih ispitanika u okvirima rječnika koje bi proizašle iz njihove okomite dvojezičnosti. Točnije, kod okomito dvojezične skupine ispitanika izostaje prednost u prepoznavanju riječi u odnosu na pseudoriječi - što su rezultati u sukobu sa sličnim istraživanjima u drugim jezicima (pri čemu okomito dvojezični ispitanici pokazuju jednaku izvedbu s jednojezičnom skupinom). Također, okomito dvojezična skupina nije pokazala dokaz o razumijevanju riječi u odnosu na jednojezičnu skupinu. Uz to, pokazuje se kako postoji značajna povezanost između razumijevanja riječi i prepoznavanja poznatih riječi kod jednodijalektalne, ali ne i kod dvodijalektalne dojenčadi (Kartushina i Mayor, 2023). Još jedno istraživanje (Buckler i sur., 2017) ide u prilog izostanku prednosti proizašlih iz okomite dvojezičnosti ispitanika vezane za rječnik. Odnosno, i u ovome istraživanju radi se o izostanku okomito dvojezične prednosti u prepoznavanju riječi u odnosu na jednojezičnu skupinu, a skupine se izjednačavaju s djetetovim uzrastom. Posljednje prikazano istraživanje (Antoniou i sur., 2014) također pokazuje izostanak potencijalne prednosti okomito dvojezičnih ispitanika u veličini rječnika.

Najkraće rečeno, u prikazanim istraživanjima (Kartushina i Mayor, 2023; Buckler i sur., 2017) koja se bave pitanjem važnosti varijabilnosti ranog jezičnog unosa; okomito dvojezični ispitanici ne pokazuju prednost pri prepoznavanju poznatih riječi, a u istraživanju (Antoniou i sur., 2014) u veličini rječnika.

3.3.2.2 Prednosti proizašle iz okomite dvojezičnosti ispitanika

Među postojećim radovima koji se bave tematikom okomite dvojezičnosti i rječnikom, nekoliko ih pokazuje prednosti koje bi proizašle iz okomite dvojezičnosti ispitanika.

Što se tiče rane dječje dobi i jezičnog unosa, u sredinama u kojima je zastupljeno više naglasaka u govoru, jezični unos je značajno promjenjiv i bogat (Kartushina, Rosslund i Mayor, 2022). Upravo je to podloga i za spomenuti rad Kartushina i sur. (2022) koji svoje istraživanje provode u Norveškoj, u Oslu. Oko 30% populacije Osla govori norveški kao drugi jezik, a od preostalih 70%, oko 30% govori dijalektom različitim od onog kojim se govori u Oslu (Kartushina i sur., 2022). Istraživanje se tako bavi pitanjem utječe li promjenjivost u jezičnom unosu na učenje riječi norveške djece u dobi od dvije i pol godine, odnosno ispituju ulogu djetetove jezične pozadine. Jezična pozadina u ovome se istraživanju odnosi na odrastanje u jednodijalektalnoj ili dvodijalektalnoj obitelji. Kartushina i sur. (2022) rabe termin naglasak radi usklađivanja s prethodnim istraživanjima, a zapravo se radi o norveškim dijalektima. Prethodno poglavlje ovoga rada opisuje istraživanja koja svjedoče o izostanku prednosti proizašlih iz okomite dvojezičnosti koja se tiče jezičnog unosa i razvoja vokabulara, međutim sveukupno, istraživanja svejedno pokazuju kako izloženost više naglasaka ima dugotrajan učinak na fonološko i leksičko procesiranje kod djece čiji je jezični unos višenaglasan (Kartushina i sur., 2022). Znanstvena pozadina ovog istraživanja nalazi se u nekoliko radova koji se tiču dječje izloženosti više naglasaka. Literatura prenosi kako kratkotrajno izlaganje djeteta govoru nepoznatim naglaskom potiče jezičnu obradu kod dojenčadi koja otprije nema višenaglasno iskustvo. Također, poticaj za istraživanje pronalaze i u nizu istraživanja koja sveukupno pokazuju kako kratkotrajna izloženost više naglasaka pojačava mapiranje između riječi u materinskom i nematerinskom naglasku te time pojačava prilagodbu na naglasak djece bez prijašnjeg iskustva s više naglasaka. Također, misao vodilja u istraživanju Kartushina i sur. (2022) je i spoznaja istraživanja koja kaže kako promjenjivost u leksičkim akustičkim informacijama koje nisu ključne (visina govora, amplituda

i intenzitet glasa) ojačava učenje riječi na način da jača vezu između leksički važnih, tj. konstantnih tragova (npr. vrijeme uključivanja glasnica za razlikovanje pojedinih glasova) i predmeta (vidjeti Apfelbaum i McMurray (2011); prema Kartushina i sur., 2022). S druge strane, prema Kartushina i sur. (2022), rezultati nekih istraživanja pokazuju kako promjenjivost jezičnog unosa kao posljedica više-naglasnom izlaganju, može ometati učenje riječi. Ipak, djeca u dobi od 19 mjeseci spremno se mogu prilagoditi promjenjivosti leksičkih znakova i prilagoditi se nepoznatim naglascima (npr. Heugten i Johnson (2014); prema Kartushina i sur., 2022). S obzirom na postojeću literaturu vezanu za tematiku ranog jezičnog unosa, cilj istraživanja Kartushina i sur. (2022) bio je ukazati na nedovoljnu istraženost uloge više-naglasnih varijacija jezika na rani jezični razvoj. Odnosno, kako bi to saznali, njihov je zadatak bio procijeniti hoće li količina izloženosti norveške hodačadi promjenjivom slušnom unosu u dobi od 2 i pol godine utjecati na njihovo učenje riječi. Kako bi to postigli, autori su osmislili originalnu audiovizualnu e-knjigu za tablete koja je djeci prezentirana dvaput dnevno tijekom tjedan dana, a e-knjiga sadrži priču s djeci novim riječima. Pomoću te knjige, procjenjivano je koliko su djeca naučila novih riječi koje su bile uključene u radnju priče. Prije svega, kako autori navode, koriste termin *naglasci* zbog usklađenosti s terminologijom prijašnjih istraživanja, no u istraživanju se zapravo radi o norveškim *dijalektima*. Dakle, priča je ispričana na jednom od tri različita norveška dijalekta ili na samo jednom norveškom dijalektu, ovisno o dijelu eksperimenta. Odnosno, u Eksperimentu 1 dvije skupine jednojezične norveške djece izloženo je spomenutoj e-knjizi. U kontrolnoj skupini, ispitanici su čuli priču na jednom norveškom dijalektu (istočnom), a koju pričaju tri različite govornice, dok je eksperimentalnoj grupi priča ispričana na trima norveškim dijalektima (sjevernom, zapadnom i istočnom), a snimile su ih tri iste govornice, svaka na jednom od triju spomenutih dijalekata. U Eksperimentu 2, s druge strane, ispitana su norveška jednodijalektalna i dvodijalektalna djeca koja su bila izložena istoj e-knjizi ispričanoj na trima norveškim dijalektima. Sveukupno, rezultati Eksperimenta 1 pokazuju kako varijabilnost dijalekata u priči nije omela niti poboljšala učenje riječi kod norveške djece dobi od 2 i pol godine. Ispitanici eksperimentalne grupe pokazali su sličnu izvedbu onoj ispitanika kontrolne grupe. Ovo istraživanje pokazuje da u dobi od 2 i pol godine, djeca mogu uspostaviti sažete fonološke reprezentacije za nove riječi, neovisno o dijalektu, a koje su proizvedene nedosljedno kroz dijalekte tijekom perioda izloženosti (Kartushina i sur., 2022). Također, rezultati Eksperimenta 2 pokazali su da djeca izložena dvama dijalektima bolje uče riječi nego djeca koja su kod kuće izložena jedinstvenom dijalektu.

Zaključno, rezultati Eksperimenta 1 pokazuju kako promjenjivost u govoru kao rezultat više dijalekata nije omela učenje novih riječi, odnosno djeca su učila riječi na jednak način kao i djeca koja su priču iz elektronske knjige slušala na jednom norveškom naglasku. Također, rezultati Eksperimenta 2 pokazali su da su djeca koja su kod kuće izložena više dijalekata, pokazala znatno veća poboljšanja u učenju novih riječi, nego djeca koja su odrastala u jednonaglasnom kućnom okruženju, iz čega se može zaključiti da dijalektalni jezični unos kod kuće pospješuje učenje u više-dijalektalnom okruženju (Kartushina i sur., 2022).

U društvenom kontekstu u kojem se na dijalekt ne gleda uvijek blagonaklono, moguće je da se na dvodijalektalnost gleda u negativnom smislu. Točnije, u nizozemskoj provinciji Limburg, postoji stajalište kako bi se dijalekte trebalo zadržati kao bogatstvo i poveznicu s lokalnim identitetom, dok postoji i stajalište da bi učenje dijalekta moglo negativno utjecati na djetetovu jezičnu vještinu i buduću karijeru (Francot i sur., 2017). U Limburgu se jezična situacija također može opisati kao diglosija. Standardni se nizozemski podučava kao predmet u školi i varijetet je koji se koristi u stvarnoj komunikaciji između nastavnika i učenika i učenika međusobno, u učionici. Također, koristi se u formalnim okruženjima, dok se dijalekt koristi za neformalne dnevne razgovore u obiteljskom ili prijateljskom okruženju. S obzirom na navedenu pozadinu, Francot i sur. (2017) provode istraživanje kojim ispituju mogu li djecu koja odrastaju u sredini u kojoj se govori dvama dijalektima klasificirati kao dvodijalektalnu ili jednojezičnu. Ispitanici u ovome istraživanju su djeca s područja Limburga, školske dobi - između 5 i 9 godina starosti. Također, ispituje se hoće li djeca koja koriste dijalekt i rječnik koji pripada dijalektu imati više problema u usvajanju nizozemskog rječnika nego njihovi jednojezični nizozemski vršnjaci. Pokazano je kako odgajanje djeteta u dijalektu neće negativno utjecati na usvajanje rječnika u standardnom varijetetu kojemu se dijete podučava u odnosu na nizozemske jednojezične vršnjake (Francot i sur., 2017). Uz to, spoznaja da su djeca u Limburgu ostvarila relativno dobar broj bodova na zadatku nizozemskog rječnika mogao bi biti povezan s metajezičnom svjesnosti koja se veže uz standardni nizozemski i različite limburške dijalekte. Ovo istraživanje, dakle, svjedoči o tome da bi odrastanje u dvodijalektalnom okruženju Limburga moglo biti pogodno za usvajanje rječnika standardnog nizozemskog (Francot i sur., 2017).

Iako se u jednom dijelu istraživanja Kartushina i sur. (2022) pokazuje kako varijabilnost govora u priči koja je ispričana istim dijalektom triju različitih govornica nije omela niti poboljšala učenje

novih riječi kod jednodijalektalne norveške djece dobi od 2 i pol godine, u drugome se dijelu istraživanja pokazalo da nove riječi predstavljene pričom koja je ispričana trima različitim dijalektima bolje uče djeca kod kuće izložena dvama dijalektima, nego djeca koja su kod kuće izložena jedinstvenom dijalektu.

Dakle, okomito dvojezična djeca pokazuju prednost pri učenju novih riječi putem priče ispričane na više dijalekata u odnosu na jednodijalektalnu skupinu (Karushina i sur., 2022). Također, i istraživanje Francot i sur. (2017) ide u prilog prednosti okomite dvojezičnosti ispitanika u veličini rječnika koji bi mogao rasti i u standardnom nizozemskom dijalektu upravo zbog drugog dijalekta.

Zaključno za poglavlje *Rječnik* važno je reći kako neka od prikazanih istraživanja pokazuju prednosti koje bi u okviru rječnika proizašle iz okomite dvojezičnosti ispitanika, a neka od njih izostanak istih. Za daljnje tumačenje, vidjeti poglavlje *Diskusija*.

4. Diskusija

Gledavši u korak s vremenom, s obzirom na globalizaciju koja donosi promjene u jezičnom, pa time i komunikacijskom i govornom funkcioniranju čovjeka, uz ulogu (vodoravne) dvojezičnosti, ističe se i pojam *okomite* dvojezičnosti. Upravo zato, okomita dvojezičnost postaje temom i ovog preglednog rada.

Cilj ovog preglednog rada bio je sumirati glavne značajke okomite dvojezičnosti te se osvrnuti na složenost tog pojma uz pomoć dostupne literature koja se bavi ulogom okomite dvojezičnosti u nekim od aspekata komunikacijskog ili jezično-govornog funkcioniranja, s naglaskom na izvršne funkcije, pragmatiku i rječnik.

U pretrazi literature, glavni kriterij u odabiru ponuđenih radova bio je pronaći istraživanja koja ispituju, ali ne uspijevaju pokazati prednosti okomite dvojezičnosti ili istraživanja koja ispituju i dokazuju prednosti okomite dvojezičnosti.

Pregledom literature, vidljivo je kako među postojećim radovima o izvršnim funkcijama/pragmatici/rječniku u okvirima okomite dvojezičnosti nekoliko njih pokazuje prednosti, a nekoliko njih izostanak prednosti u izvedbi okomito dvojezičnih ispitanika.

S obzirom na to da neka od prikazanih istraživanja govore u prilog prednosti okomito dvojezičnih ispitanika, a neka o izostanku prednosti koja bi proizašla iz njihove okomite dvojezičnosti u okviru iste domene, ali i među svim trima domenama, ne može se reći da je odgovor na pitanje prednosti okomite dvojezičnosti jednoznačan. Osim toga što su rezultati istraživanja oprječni u više slučajeva, važno je pri tumačenju rezultata uzeti u obzir i metodologiju istraživanja. Odnosno, velik je broj različitih faktora koje je potrebno uzeti u obzir (i razlike u njihovom odabiru među različitim istraživačima) pri provođenju (psiho)lingvističkih istraživanja, a neki od njih su: dob, socioekonomski status, pridruženost različitih teškoća i dr., a u središtu pozornosti ovoga rada – jezični status; odnosno (okomita) dvojezičnost.

Ipak, iz prikazanih je istraživanja moguće je donijeti određene spoznaje. Najkraće rečeno, što se tiče izvršnih funkcija, pokazano je kako okomito dvojezični ispitanici ne pokazuju prednost koja bi proizašla iz njihove okomite dvojezičnosti: u odabiru odluke između dviju suprotstavljajućih (konfliktnih) odluka (Wu i sur., 2016), u izvršnoj kontroli tj. obradi povezanoj s nadgledanjem prilikom (odabira) konfliktnih odluka (Kirk i sur., 2014), izostanak prednosti u izvedbi ispitanika

u zadacima za ispitivanje izvršne kontrole koja sudjeluje pri razumijevanju implikatura (Antoniou i Katsos, 2017) te u obradi koja je u podlozi prepoznavanja riječi (Buckler i sur., 2017). S druge strane, neka istraživanja ukazuju na to da okomito dvojezični ispitanici pokazuju prednost u sveukupnoj vještini izvršne kontrole (Antoniou i Spanadis, 2020; Antoniou i sur., 2016; Antoniou i sur., 2014), pokazuju prednosti u kontroli pažnje (Wu i sur., 2023), pokazuju kako je okomita dvojezičnost povezana s boljom radnim pamćenjem nego jednojezičnost (Oschwald i sur., 2018) te djelomičnu prednost koja se tiče razlika među okomito dvojezičnim govornicima; prednost ispitanika koji manje ujednačeno rabe svoje dijalekte u usporedbi s onima koji ih rabe ujednačenije u izvedbi zadataka koji promatraju procese u podlozi inhibicijske kontrole (Poarch i sur., 2019).

Što se tiče pragmatike, neka istraživanja pokazuju kako kod okomito dvojezičnih ispitanika ne postoji prednost pri određenim ispitivanjima pragmatičke izvedbe, odnosno: dvodijalektalna i jednojezična skupina ne razlikuju se u obradi pragmatike (Antoniou i sur., 2020), razumijevanju pragmatike što je provjeravano razumijevanjem implikatura (Antoniou i Katsos, 2017; Antoniou i sur., 2020), kao ni razumijevanju ironije (Antoniou i sur., 2020; Antoniou, 2022). S druge strane, istraživanje Antoniou i Milaki (2021) ukazuje na pozitivan učinak okomite dvojezičnosti ispitanika na brzinu obrade ironije.

Što se tiče rječnika, okomito dvojezični ispitanici u prikazanim dvama istraživanjima (Kartushina i Mayor, 2023) te Buckler i sur. (2017) ne pokazuju prednost pri prepoznavanju poznatih riječi te izostanak prednosti u veličini rječnika (Antoniou, 2014). S druge strane, pokazuju prednost pri učenju novih riječi putem priče ispričane na više dijalekata u odnosu na jednodijalektalnu skupinu (Karushina i sur., 2022) te Francot i sur. (2017) pokazuju prednost proizašlu iz okomite dvojezičnosti ispitanika u veličini rječnika koji bi mogao rasti i u standardnom nizozemskom dijalektu upravo zbog drugog postojećeg dijalekta.

Izvršne funkcije koje upravljaju ostalim kognitivnim funkcijama, ovladavanje *pragmatikom* koja znači prikladnu uporabu jezika i *rječnik* kao ukupan fond riječi koje djetetu omogućavaju komunikaciju i sporazumijevanje, dakle, predstavljaju važne aspekte čovjekovog komunikacijskog i jezično - govorno funkcioniranja. Sudeći prema tome, važno je te aspekte sagledati i u kontekstu okomite dvojezičnosti.

Iz rezultata prikazanih istraživanja može se zaključiti kako među (okomito) dvojezičnim i jednojezičnim govornicima postoje određene razlike, ali i sličnosti u jezično-govornom i komunikacijskom razvoju, odnosno u izvršnim vještinama, pragmatici i rječniku.

S obzirom na to, proizašle spoznaje pružaju uvid u ono što je očekivano u tipičnom razvoju okomito dvojezičnih govornika, odnosno mogu biti korisne za određivanje miljokaza tipičnog razvoja okomito dvojezične djece. Poznavanje tipičnog razvoja, omogućit će i zamjećivanje potencijalnog odudaranja od istog.

Uvažavanje ovih i sličnih spoznaja moglo bi doprinijeti educiranju stručnog kadra uključenog u odgojno-obrazovni rad, uključujući i logopede. Ove se spoznaje na logopedsku djelatnost odražavaju na način da stvaraju osnovu za prepoznavanje potencijalnog kašnjenja ili teškoće i njihovo razlikovanje od same različitosti koja postoji kao produkt dijalekta te zapravo predstavlja jezično bogatstvo. Isto tako, navedeno omogućuje valjanu logopedsku procjenu i olakšava je. S obzirom na to, omogućena je i logopedska dijagnostika komunikacijskih i jezično-govornih poremećaja humane komunikacije, pa tako i njihov odgovarajuć tretman ili pak praćenje daljnjeg tijeka razvoja. Posebice se to odnosi na jezični razvoj, gdje je primjerice moguće rano uočavanje odstupanja u usvajanju rječnika što može predstavljati kriterij za upućivanje na logopedsku procjenu (Grohmann i Kambanaros, 2016).

Ugrađivanje spoznaja iz prikazanih istraživanja moglo bi osnažiti logopede u jezičnoj procjeni (okomito) dvojezične djece te bi se na taj način omogućila primarna prevencija ili se smanjilo trajanje tretmanskog procesa. Dakle, pravovremena edukacija i organizacija stručnog kadra naknadno bi mogla rezultirati smanjenjem opterećenja na sustav koji je već ionako preopterećen dugim listama čekanja na logopedske usluge.

Nadalje, s obzirom na to da okomita dvojezičnost donosi određene prednosti ili što izostanak traženih prednosti u nekim slučajevima jednostavno znači sličnu izvedbu okomito dvojezičnih ispitanika s jednojezičnima ili dvojezičnima na zadacima, ta informacija govori u prilog dječjeg služenja dijalektom te sugerira izostanak negativnog učinka na obrazovne ishode okomito dvojezičnih govornika. Štoviše, pruža priliku za očuvanjem jezičnog, tj. dvojezičnog i dvokulturalnog bogatstva u svijetu.

Osim u kliničke i obrazovne, ove se spoznaje mogu upotrijebiti i u istraživačke svrhe. Uočavanje razlika među govornicima koji su formalno jednojezični s obzirom na njihov drugi jezični idiom, tj. dijalekt te uvažavanje njihovog jezičnog statusa, omogućit će precizniji odabir odgovarajućih ispitanika u istraživanjima te točnije tumačenje rezultata. Također, rasprava na temelju pitanja postojanja prednosti okomite dvojezičnosti potiče na daljnja istraživanja kojima bi se dao odgovor na do sada neodgovorena pitanja. I ovaj rad pruža samo neke aspekte okomite dvojezičnosti, dok su mnoge teme ostale nerasvijetljene. Neke od relevantnih tema kojima bi se budući pregledni radovi mogli baviti su: *procjena jezika u domeni okomite dvojezičnosti* (Han, Brebner i McAllister, 2016; Lee-James i Washington, 2018; Kambanaros, Grohmann, Michaelidis i Theodorou, 2013), *uporaba dijalekta u učionicama* (Tenizi i Georgiou, 2020; Cornips i sur., 2022; Yiakoumetti, Evans i Esch, 2005; Yiakoumetti, 2007; Otten, 2019; Papapavlou, 2010; Brown i sur., 2015 te Byrd, Huang i Edwards, 2023) i *uloga okomite dvojezičnosti u podučavanju drugog, odnosno trećeg ili stranog jezika* (Pavlou i Christodoulou, 2001; Yiakoumetti i Mina, 2011, 2013; Han, 2015, Rahbar, 2013 te Al Masaeed, 2022).

O značaju okomite dvojezičnosti za hrvatski jezik potrebno je još istraživati. Tako je i primjenu spoznaja prikazanih istraživanja na hrvatski jezik potrebno još potvrditi sličnim istraživanjima.

Gudelj (2017) navodi koja su istraživanja u Hrvatskoj provedena na temu okomite dvojezičnosti te zaključuje kako je okomita dvojezičnost rjeđe istraživana od vodoravne, a posebice u hrvatskom jeziku. Ova tematika zastupljenija je u stranoj nego u domaćoj literaturi te zapravo broj radova koji se njome bave u hrvatskom jeziku nije velik. Radovi koji se tiču hrvatskog jezika bave se drugim značajkama dvojezičnosti, a ne prednostima koje bi proizašle iz okomite dvojezičnosti ispitanika ili pak izostanku tih prednosti. Upravo zato, u fokusu ovog rada je tematika okomite dvojezičnosti i njezinih potencijalnih prednosti, na način kao što je već opisano.

Štoviše, važnost ove teme je i u tome što je postojanje okomite dvojezičnosti vidljivo i u domaćem kontekstu, odnosno za hrvatski jezik. Iako je dijete formalno jednojezično, a oba djetetova roditelja govornici hrvatskog jezika, Županović Filipin (2015) upozorava na prisutnost okomite dvojezičnosti i u Hrvatskoj zbog dijalektalnog bogatstva hrvatskog jezika. Odnosno, svojim radom usmjerava pažnju na to da postoje transferi, prebacivanje kodova i drugi fenomeni u djetetovom jeziku, inače vidljivi samo kod prototipno dvojezične djece. Stoga, važno je uočiti da se spomenuti fenomeni javljaju i u ranom dječjem usvajanju hrvatskog jezika.

5. Zaključak

Sama definicija jezika pokazuje kako je jezik konstrukt neodvojiv od čovjeka, odnosno njegove jezične zajednice. Kako se čovječanstvo mijenjalo kroz povijest, tako je prema tome i jezik promjenjiv konstrukt. I kao što se kroz povijest mijenjao jezik, tako se redefinirala i dvojezičnost, odnosno njezina se definicija razgranala – zbog čega danas postoji i termin *okomita dvojezičnost*.

Dvojezičnost danas više nije rijetka pojava te se, za razliku od prvih istraživanja dvojezičnosti, sada već dugi period vremena na dvojezičnost gleda u pozitivnom svjetlu. Tako se pitanje prednosti koja bi bila rezultat dvojezičnosti javlja i u okvirima okomite dvojezičnosti.

Neka od istraživanja pokazuju izostanak prednosti okomito dvojezičnih ispitanika, dok neka pokazuju prednosti u njihovoj izvedbi u okvirima izvršnih funkcija, pragmatike i rječnika.

Često nije lako uspoređivati istraživanja u čijem je provođenju i izvedbi vrlo značajan ljudski faktor. Upravo to čini prikazana istraživanja izazovnim za usporedbu te je teško donijeti jednoznačan i konačan sud o tome donosi li okomita dvojezičnost „više prednosti ili nedostataka“.

Ipak, literatura pruža određene spoznaje. Odnosno, ugrubo rečeno, prikazana istraživanja pokazuju postojanje prednosti okomito dvojezičnih ispitanika u: sveukupnoj vještini izvršne kontrole (Antoniou i Spanoudis, 2020; Antoniou i sur., 2016; Antoniou i sur., 2014) te djelomičnu prednost koja se tiče razlika među okomito dvojezičnim govornicima - prednost ispitanika koji manje ujednačeno rabe svoje dijalekte u usporedbi s onima koji ih rabe ujednačenije u izvedbi zadataka koji promatraju procese u podlozi inhibicijske kontrole (Poarch i sur., 2019); prednosti u kontroli pažnje (Wu i sur., 2023); bolje radno pamćenje (Oschwald i sur., 2018); brzini obrade ironije (Antoniou i Milaki, 2021); učenju novih riječi prezentiranih na varijabilan način putem priče ispričane na više dijalekata u odnosu na jednodijalektalnu skupinu u višedijalektalnoj sredini (Karushina i sur., 2022) te rastu rječnika kao rezultata postojanja okomite dvojezičnosti (Francot i sur., 2017).

Izostanak prednosti izvedbe okomito dvojezičnih ispitanika vidljiv je u: odabiru odluke između dviju suprotstavljajućih (konfliktnih) odluka (Wu i sur., 2016), u izvršnoj kontroli tj. obradi povezanoj s nadgledanjem prilikom (odabira) konfliktnih odluka (Kirk i sur., 2014), u obradi koja je u podlozi prepoznavanja riječi (Buckler i sur., 2017) te izostanak prednosti u izvršnoj kontroli koja je u podlozi razumijevanja implikatura (Antoniou i Katsos, 2017); nadalje, dvodijalektalna i

jednojezična skupina ne razlikuju se u obradi pragmatike (Antoniou i sur., 2020), razumijevanju pragmatike što je provjeravano razumijevanjem implikatura (Antoniou i Katsos, 2017; Antoniou i sur., 2020), kao ni razumijevanju ironije (Antoniou i sur., 2020; Antoniou, 2022), a ne pokazuju prednost ni pri prepoznavanju poznatih riječi (Kartushina i Mayor, 2023) i Buckler i sur. (2017) te veličini rječnika (Antoniou, 2014).

Svakako, važno je rezultate procjenjivati u odnosu na kontekst i populaciju koja sudjeluje u istraživanju, tj. s obzirom na dob i jezičnu pozadinu ispitanika i njegove jezične zajednice.

6. Literatura

Acinger, D. (2018). *Mentalni leksikon i bilingvizam* (Doctoral dissertation).

Al Masaeed, K. (2022). Bidialectal practices and L2 Arabic pragmatic development in a short-term study abroad. *Applied linguistics*, 43(1), 88-114.

Alrwaita, N., Houston-Price, C. i Pliatsikas, C. (2022). The effects of using two varieties of one language on cognition: Evidence from bidialectalism and diglossia. *Linguistic Approaches to Bilingualism*.

Ambridge, B. i Rowland, C. F. (2013). Experimental methods in studying child language acquisition. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Cognitive Science*, 4(2), 149-168.

Anderson, P. (2002). Assessment and Development of Executive Function (EF) During Childhood, *Child Neuropsychology*, 8(2), 71-82 str.

Antoniou, K. (2019). *Multilingual Pragmatics. The Routledge Handbook of Second Language Acquisition and Pragmatics*, 495–510.

Antoniou, K. (2022). Multilingual and Bi-dialectal Irony Processing. In *Proceedings of the Annual Meeting of the Cognitive Science Society* (Vol. 44, No. 44).

Antoniou, K., Grohmann, K. K., Kambanaros, M. i Katsos, N. (2016). The effect of childhood bilectalism and multilingualism on executive control. *Cognition*, 149, 18-30.

Antoniou, K., Kambanaros, M., Grohmann, K. K. i Katsos, N. (2014). Is bilectalism similar to bilingualism? An investigation into children's vocabulary and executive control skills. In *BUCLD 38: Proceedings of the 38th Annual Boston University Conference on Language Development* (Vol. 1, pp. 12-24). Somerville, MA: Cascadilla Press.

Antoniou, K. i Katsos, N. (2016). The cognitive foundations of pragmatic development. *Pre-Proceedings of trends in experimental Pragmatics*, 10-17.

Antoniou, K. i Katsos, N. (2017). The effect of childhood multilingualism and bilectalism on implicature understanding. *Applied Psycholinguistics*, 38 787-833. <https://doi.org/10.1017/S014271641600045X>

Antoniou, K. i Spanoudis, G. (2020). An Investigation of the Multilingual and Bi-dialectal Advantage in Executive Control. In *CogSci*.

Antoniou, K., Veenstra, A., Kissine, M. i Katsos, N. (2020). How does childhood bilingualism and bi-dialectalism affect the interpretation and processing of pragmatic meanings? *Bilingualism: Language and Cognition*, 23(1), 186-203. doi:10.1017/S1366728918001189

Antoniou, K. i Milaki, E. (2021). Irony comprehension in bidialectal speakers. *The Modern Language Journal*, 105(3), 697-719.

arbitrarnost. *Hrvatski jezični portal*. Pristupljeno 18.7.2023.
https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=e15hWw%253D%253D

Bayne, T., Brainard, D., Byrne, R. W., Chittka, L., Clayton, N., Heyes, C., ... i Webb, B. (2019). What is cognition?. *Current Biology*, 29(13), R608-R615.

Brdar, M. (1994). Gramatički modeli u rječnicima-rječnik u gramatičkim modelima. *Filologija*, (22-23), 287-296.

Brown, M. C., Sibley, D. E., Washington, J. A., Rogers, T. T., Edwards, J. R., MacDonald, M. C. i Seidenberg, M. S. (2015). Impact of dialect use on a basic component of learning to read. *Frontiers in Psychology*, 6, 196.

Buckler, H., Oczak-Arsic, S., Siddiqui, N. i Johnson, E. K. (2017). Input matters: Speed of word recognition in 2-year-olds exposed to multiple accents. *Journal of experimental child psychology*, 164, 87–100. <https://doi.org/10.1016/j.jecp.2017.06.017>

Byrd, A. S., Huang, Y. T. i Edwards, J. (2023). The impact of dialect differences on spoken language comprehension. *Applied Psycholinguistics*, 1-24.

cognition. *AMERICAN PSYCHOLOGICAL ASSOCIATION, APA Dictionary of Psychology*. Pristupljeno 26.7.2023. <https://dictionary.apa.org/cognition>

Cornips, L., Klatter-Folmer, J., Schils, T. i Roumans, R. (2022). A Longitudinal Comparison of Spelling and Reading Comprehension of Bidialectal and Monolingual Dutch Speaking Children in Primary School. In *Handbook of Literacy in Diglossia and in Dialectal Contexts:*

Psycholinguistic, Neurolinguistic, and Educational Perspectives (pp. 219-245). Cham: Springer International Publishing.

Cowan, Tiana M. i Anne J. Olmstead. 2023. Exploring the Implications of Input Variability for Unfamiliar Accented Speech Perception: A Focused Review and New Hypotheses. *Languages* 8: 67. <https://doi.org/10.3390/languages801006>

diglosija. *Struna, Hrvatsko strukovno nazivlje*. Pristupljeno 11.8.2023. <http://struna.ihjj.hr/naziv/diglosija/51363/#naziv>

Eysenck, M. W. (2001). *Principles of cognitive psychology*. Psychology Press.

Francot, R. J., Van den Heuij, K., Blom, E., Heeringa, W. i Cornips, L. M. E. A. (2017, June). Inter-individual variation among young children growing up in a bidialectal community: The acquisition of dialect and standard Dutch vocabulary. In *Language variation–European perspectives VI: Selected papers from the eight international conference on language variation in Europe (ICLaVE 8)* (pp. 85-98).

Grohmann, K. K. i Kambanaros, M. (2016). The Gradience of Multilingualism in Typical and Impaired Language Development: Positioning Bilectalism within Comparative Bilingualism. *Front. Psychol.* 7:37. doi: 10.3389/fpsyg.2016.00037

Grohmann, K. K. (2014). Towards comparative bilingualism. *Linguistic Approaches to Bilingualism*, 4(3), 337-342.

Grosjean, F. i Li, P. (2013). *The psycholinguistics of bilingualism*. New York: Wiley–Blackwell.

Gudelj, K. (2017). *Jezični i izvanjezični utjecaji na obiteljski idiolekt okomito višejezičnoga govornika hrvatskoga*. Doktorska disertacija. Zagreb: Filozofski fakultet u Zagrebu

Han, W., Brebner, C. i McAllister, S. (2016). Redefining ‘Chinese’L1 in SLP: Considerations for the assessment of Chinese bilingual/bidialectal language skills. *International journal of speech-language pathology*, 18(2), 135-146.

Han, W. (2015). First language bidialectism and associative learning in second language acquisition. *First Language*, 3(1).

Hržica G. i Peretić M. (2015) Što je jezik?. U Kuvač-Kraljević J. (ur.) Priručnik za prepoznavanje i obrazovanje djece s jezičnim teškoćama. Zagreb: ACT PRINTLAB. 9-23.

Hržica, G., Padovan, N. i Kovačević, M. (2011). Društvenojezični utjecaj na dvojezičnost-hrvatske dvojezične zajednice u Istri i Beču. *Lahor: časopis za hrvatski kao materinski, drugi i strani jezik*, 2(12), 175-196.

Igwedibia, A. i Anieke, C. (2021). Biculturalism in Achebe's no longer at ease: A pragmatics analysis. *Thinkers Journal: A Publication of Faculty of Arts*, 3, 229-244.

Inoue, Aya. 2004. Visual Word Recognition in Hawai'i Creole English: Bidialectal Effects on Reading. University of Hawai'i at Mānoa Working Papers in Linguistics 35(2).

Isquith, P. K., Crawford, J. S., Espy, K. A. i Gioia, G. A. (2005). Assessment of executive function in preschool-aged children. *Mental retardation and developmental disabilities research reviews*, 11(3), 209–215. <https://doi.org/10.1002/mrdd.20075>

Ivanović, B. (2020). Dvojezičnost i kognitivno funkcioniranje. *Psychē*, 3 (1), 26-35. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/267809>

Jelaska, Z. (2005). Jezik, komunikacija i sposobnosti: nazivi i bliskoznačnice. *Jezik: časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika*, 52(4), 128-138.

Jelaska, Z. (2007). Ovladavanje jezikom: izvornojezična i inojezična istraživanja. *Lahor: časopis za hrvatski kao materinski, drugi i strani jezik*, 1(3), 86-99.

jezik. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 3. 7. 2023. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=29130>>.

Kambanaros, M., Grohmann, K. K., Michaelides, M. i Theodorou, E. (2013). Comparing multilingual children with SLI to their bilectal peers: Evidence from object and action picture naming. *International Journal of Multilingualism*, 10(1), 60-81.

Kanik, M., Youbi, G. M., Sharon, T. T. i Kasapoğlu, M. (2023). The (Non-)Teaching of Pragmatics in an EFL Context. *Journal of Language Education and Research*, 9(1), 43-58. DOI: 10.31464/jlere.1221693

Kantić, A. (2014). *Rječnik pojmova u logopediji*. Tešanj: Centar za kulturu i obrazovanje

- Kartushina, N. i Mayor, J. (2023). Coping with dialects from birth: Role of variability on infants' early language development. Insights from Norwegian dialects. *Developmental Science*, 26(1), e13264.
- Kartushina, N., Rosslund, A. i Mayor, J. (2022). Toddlers raised in multi-dialectal families learn words better in accented speech than those raised in monodialectal families. *Journal of Child Language*, 49(6), 1093-1118.
- Keating, E. (2009). Power and pragmatics. *Language and Linguistics Compass*, 3(4), 996-1009.
- Kelić, M., Zelenika Zeba, M. i Kuvač Kraljević, J. (2016). Što mjerimo pseudoriječima i kako mjerimo pseudoriječi. *Logopedija*, 6(2), 75-81.
- Kirk, N. W., Fiala, L., Scott-Brown, K. C. i Kempe, V. (2014). No evidence for reduced Simon cost in elderly bilinguals and bidialectals. *Journal of Cognitive Psychology*, 26(6), 640-648.
- Kirk, N. W., Kempe, V., Scott-Brown, K. C., Philipp, A. i Declerck, M. (2018). Can monolinguals be like bilinguals? Evidence from dialect switching. *Cognition*, 170, 164-178.
- klasifikacija jezika. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 28. 7. 2023. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=31761>>.
- Korenika, I. (2018). *Metajezična svijest djece predškolske dobi* (Doctoral dissertation, University of Zagreb. Faculty of Teacher Education).
- Kramsch, C. (2021). Learning and Teaching Pragmatics in the Globalized World: Commentary. *The Modern Language Journal*, 105(3), 760–763. Portico. <https://doi.org/10.1111/modl.12721>
- Lee-James, R. i Washington, J. A. (2018). Language skills of bidialectal and bilingual children. *Topics in Language Disorders*, 38(1), 5-26.
- leksik. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 28. 7. 2023. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=35934>>.
- Lundquist B. i Vangsnes ØA. (2018). Language Separation in Bidialectal Speakers: Evidence From Eye Tracking. *Front. Psychol.* 9:1394. doi: 10.3389/fpsyg.2018.01394

- Markalaus, M. (2020). *Prebacivanje kodova kao metoda upravljanja jezikom u nastavi hrvatskoga jezika*. Diplomski rad. Zadar: Odsjek za lingvistiku Sveučilišta u Zadru
- Milas, M. (2019). *Kreativnost i učinak u Simonovom zadatku* (Doctoral dissertation, University of Zadar. Department of Psychology).
- Miyake, A., Friedman, N.P., Emerson, M.J., Witzki, A., Howerter, A. i Wager, T.D. (2000). The Unity and Diversity of Executive Functions and Their Contributions to Complex “Frontal Lobe” Tasks: A Latent Variable Analysis. *Cognitive Psychology*, 41, 49-100.
- Oswald J., Schättin A., von Bastian C.C. i Souza A.S. (2018). Bidialectalism and Bilingualism: Exploring the Role of Language Similarity as a Link Between Linguistic Ability and Executive Control. *Frontiers in Psychology*. 9:1997.
- Otten, T. (2019). The Effect of Limburgish Bidialectalism on Third Language Acquisition: A Study at Secondary Education.
- Palašić, N. (2015). Komunikacijska vrijednost ironije. *FLUMINENSIA: časopis za filološka istraživanja*, 27(1), 123-136.
- Papapavlou, A. (2010). Language planning in action: searching for a viable bidialectal program. *Language Problems and Language Planning*, 34(2), 120-140.
- Pavlou, P. i Christodoulou, N. (2001). Bidialectalism in Cyprus and its impact on the teaching of Greek as a foreign language. *International Journal of Applied Linguistics*, 11(1), 75-91.
- Peal, E. i Lambert, W. E. (1962). The Relation of Bilingualism to Intelligence. *Psychological Monographs: General and Applied*, 76, 1-23.
- Perlovsky, L. (2009). Language and cognition. *Neural Networks*, 22(3), 247-257.
- Perlovsky, L. i Sakai, K. L. (2014). Language and cognition. *Frontiers in behavioral neuroscience*, 8, 436. <https://doi.org/10.3389/fnbeh.2014.00436>
- Poarch, G. J. i Krott, A. (2019). A Bilingual Advantage? An Appeal for a Change in Perspective and Recommendations for Future Research. *Behavioral sciences (Basel, Switzerland)*, 9(9), 95.
- Poarch, G. J., Vanhove, J. i Berthele, R. (2019). The effect of bidialectalism on executive function. *International Journal of Bilingualism*, 23(2), 612-628.

pogreška tipa 1. *Struna* (2023) <http://struna.ihjj.hr/naziv/pogreska-tipa-1/35435/> pristupljeno 24.6.2023.

pragmatika. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 31. 5. 2023. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=49926>>.

Rahbar, S. (2013). Bidialectalism and English word pronunciation: Evidence from Iranian EFL learners. *Asian journal of social sciences & humanities*, 2(1), 147-152.

Roever, C. i McNamara, T. (2006). *Language testing: the social dimension*. *International Journal of Applied Linguistics*, 16(2), 242–258.

Rose, S. A., Feldman, J. F. i Jankowski, J. J. (2012). Implications of infant cognition for executive functions at age 11. *Psychological science*, 23(11), 1345-1355.

Ross, J. i Melinger, A. (2017). Bilingual advantage, bidialectal advantage or neither? Comparing performance across three tests of executive function in middle childhood. *Developmental science*, 20(4), 10.1111/desc.12405. <https://doi.org/10.1111/desc.12405>

semantika. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 2. 8. 2023. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=55330>>.

sintaksa. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 2. 8. 2023. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=56165>>.

Sperber, D. i Wilson, D. (2002). Pragmatics, modularity and mind-reading. *Mind & language*, 17(1-2), 3-23.

Šimleša, S. i Capanec, M. (2008). Razvoj izvršnih funkcija i njihovih neuroloških korelata. *Suvremena psihologija*, 11 (1), 55-72. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/81398>

Tenizi, M. i Georgiou, G. P. (2020). Investigating the production of Greek compounds by bidialectal and bilingual children. *Journal of Cognitive Science*, 21(4), 619-647.

Torrington Eaton, C. i Ratner, N. B. (2016). An exploration of the role of executive functions in preschoolers' phonological development. *Clinical linguistics & phonetics*, 30(9), 679–695. <https://doi.org/10.1080/02699206.2016.1179344>

usvajanje jezika. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 18. 7. 2023. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=63469>>.

Vilke, M. (1991). Bilingvizam kod djece. *Strani jezici*, 3, 138-146.

Vukoja, J. (2023). *Proces prebacivanja kodova kod dvojezičnih govornika* (Doctoral dissertation, University of Zagreb. Faculty of Education and Rehabilitation Sciences).

Wu, Y.J., Zhang, H. i Guo, T. (2016). Does Speaking Two Dialects in Daily Life Affect Executive Functions? An Event-Related Potential Study. *PLoS ONE* 11(3): e0150492. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0150492>

Wu, Y. J., Dang, Q., Zhang, Z., Zhang, H. i Guo, T. (2023). Multivariate decoding methods reveal how speaking two dialects affects executive functions. *European Journal of Neuroscience*, 57(5), 840-853.

Yiakoumetti, A. (2007). Choice of classroom language in bidialectal communities: to include or to exclude the dialect?. *Cambridge journal of education*, 37(1), 51-66.

Yiakoumetti, A., Evans, M. i Esch, E. (2005). Language awareness in a bidialectal setting: The oral performance and language attitudes of urban and rural students in Cyprus. *Language Awareness*, 14(4), 254-260.

Yiakoumetti, A. i Mina, M. (2011). The influence of first-language bidialectism in foreign-language classrooms: observations from Cyprus. *Language, Culture and Curriculum*, 24(3), 287-297.

Yiakoumetti, A. i Mina, M. (2013). Language choices by teachers in EFL classrooms in Cyprus: bidialectism meets bilingualism with a call for teacher training programmes in linguistic variation. *Teacher Development*, 17(2), 214-227.

Zadro, P., Šimleša, S., Olujić, M. i Kuvač Kraljević, J. (2016). Promjene kognitivnih funkcija u odrasloj dobi. *Logopedija*, 6(2), 53-61.

Zhang, J. (2022). The theory and discussion of diglossia. *Journal of Education and Educational Research*, 1(1), 61–63. <https://doi.org/10.54097/jeer.v1i1.2475>

Županović Filipin, N. (2015). Usvajanje govora kod dvodijalektalnoga djeteta: jezični razvoj, utjecaji i ishodi. *Jezikoslovlje*, 16(2-3), 275-305.